

120

ИЛЛЮСТРИРОВАННОЕ СОБРАНИЕ
ГРЕЧЕСКИХЪ И РИМСКИХЪ КЛАССИКОВЪ
СЪ ОБЪЯСНИТЕЛЬНЫМИ ПРИМѢЧАНІЯМИ,
ПОДЪ РЕДАКЦІЕЙ
ЛЪВА ГЕОРГІЕВСКАГО и СЕРГѢЯ МАНШТЕЙНА.

ГАЙ САЛЛЮСТІЙ КРИСПЪ. ЮГУРТИНСКАЯ ВОЙНА.

СЪ ВВЕДЕНІЕМЪ, ПРИМѢЧАНІЯМИ, 24 РИСУНКАМИ

и

ГЕОГРАФИЧЕСКОЮ КАРТОЮ.

ОБЪЯСНИЛЪ

К. ЗЕМБЕРГЪ,

ИНСПЕКТОРЪ ОДЕССКОЙ 2-ой ГИМНАЗІИ.

ИЗДАНИЕ ВТОРОЕ.

Часть I: Текстъ.

ЦАРСКОЕ СЕЛО.

1891.

ІНСТИТУТЪ
ЛІТЕРАТУРИ
ІМ. Г. П. ДАВЫДОВА
ВІБЛІОТЕКА
10-330 Москва, III. Новы Сібіргі
Тел. 26-68-83

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 12 февраля 1891 года.

24.068

Типо-литографія В. А. Вацлика, Литейный просп., № 45—8.

ГАЙ САЛЛЮСТІЙ КРИСПЪ.

ЮГУРТИНСКАЯ ВОЙНА.

I. ВСТУПЛЕНИЕ.

Причины, побудившія Саллюстія оставить общественную дѣятельность и посвятить себя исторіи.

Falso queritur de natura sua genus humanum, quod im- 1.1
becilla atque aevi brevis, forte potius quam virtute regatur.
Nam contra reputando neque maius aliud neque praestabilius 2
invenias magisque naturae industriam hominum quam vim aut
tempus deesse. Sed dux atque imperator vitae mortalium ani- 3
mus est. Qui ubi ad gloriam virtutis viā grassatur, abunde
pollens potensque et clarus est neque fortunā eget (quippe
probitatem, industriam aliasque artis bonas neque dare neque
eripere cuiquam potest); sin, captus pravis cupidinibus, ad 4
inertiam et voluptates corporis pessum datus est, perniciose
lubidine paulisper usus, ubi per socordiam vires, tempus,
ingenium diffluxere, — naturae infirmitas accusatur: suam
quisque culpam auctores ad negotia transferebant. Quod si homi- 5
nibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena

ac nihil profutura multaque etiam periculosa petunt, neque
 regerentur magis quam regerent casus et eo magnitudinis
 2.1 procederent, ubi pro mortalibus gloria aeterni fierent. Nam uti
 genus hominum compositum ex corpore et anima est, ita res
 cunctae studiaque omnia nostra corporis alia, alia animi naturam
 2 secuntur. Igitur praeclara facies, magnae divitiae, ad hoc vis
 corporis et alia omnia huiusce modi brevi dilabuntur, at
 3 ingeni egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Po-
 stremo corporis et fortunae bonorum ut initium, sic finis est,
 omniaque orta occidunt et aucta senescunt: animus, incor-
 ruptus, aeternus, rector humani generis, agit atque habet
 cuncta neque ipse habetur.

4 Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti cor-
 poris gaudiis, per luxum et ignaviam aetatem agunt, ceterum
 ingenium, quo neque melius neque amplius aliud in natura
 mortalium est, incultu atque socordia torpescere sinunt, cum
 praesertim tam multae variaeque sint artes animi, quibus
 summa claritudo paratur.

3.1 Verum ex eis magistratus et imperia, postremo omnis
 cura rerum publicarum minime mihi hac tempestate cupiunda
 videntur, quoniam neque virtuti honos datur, neque illi, quibus
 2 per fraudem is fuit, tuti aut eo magis honesti sunt. Nam vi-
 quidem regere patriam aut parentis, quamquam et possis et
 delicta corrigas, tamen importunum est, cum praesertim omnis
 rerum mutationes caedem, fugam aliaque hostilia portendant;
 3 frustra autem niti neque aliud se fatigando nisi odium quae-
 4 rere extremae dementiae est, nisi forte quem inhonesta et
 perniciose libido tenet potentiae paucorum decus atque liber-
 tatem suam gratificari.

4.1 Ceterum ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in
 2 primis magno usui est memoria rerum gestarum. Cuius de
 virtute quia multi dixere, praetereundum puto, simul ne per

insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a re publica aetatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiae imponant, certe quibus maxuma industria videtur salutare plebem et conviviis gratiam quaerere. Qui si reputaverint, et quibus ego temporibus magistratus adeptus sim et quales viri idem assequi nequiverint et postea quae genera hominum in senatum pervenerint, profecto existimabunt me magis merito quam ignavia iudicium animi mei mutavisse maiusque commodum ex otio meo quam ex aliorum negotiis rei publicae venturum. Nam saepe ego audivi Q. Maximum, P. Scipionem, praeterea civitatis nostrae praeclaros viros solitos ita dicere: *cum maiorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi*. Scilicet non ceram illam neque figuram tantam vim in sese habere, sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adaequaverit. At contra quis est omnium his moribus, quin divitiis et sumptibus, non probitate neque industria cum maioribus suis contendat? Etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim et per latrocinia potius quam bonis artibus ad imperia et honores nituntur: proinde quasi praetura et consulatus atque alia omnia huiusce modi per se ipsa clara et magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius altiusque processi, dum me civitatis morum piget taedetque: nunc ad inceptum redeo.

Значение Югуртинской войны.

Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurtha, rege Numidarum, gessit, primum quia magnum

et atrox variāque victoriā fuit, dehinc quia tunc primum
 2 superbiae nobilitatis obviam itum est; quae contentio divina
 et humana cuncta permiscuit eoque vecordiae processit, ut
 studiis civilibus bellum atque vastitas Italiae finem faceret.
 3 Sed prius quam huiusce modi rei initium expedio, pauca
 supra repētam, quo ad cognoscendum omnia illustria magis
 magisque in aperto sint.

II. СОБЫТІЯ, ПРЕДШЕСТВОВАВШІЯ ЮГУРТИНСКОЙ ВОЙНѢ.

Юность Югурты.

*Масинисса. Преемникъ его Миципса. Югурта. Сыновья
 Миципсы Адгербалъ и Гемпсалъ.*

4 Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hanni-
 bal post magnitudinem nominis Romani Italiae opes maxime
 attriverat, Masinissa, rex Numidarum, in amicitiam receptus
 a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit,
 multa et praeclara rei militaris facinora fecerat, ob quae,
 victis Carthaginiensibus et capto Syphāce, cuius in Africa
 magnum atque late imperium valuit, populus Romanus, quas-
 5 cumque urbis et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur
 amicitia Masinissae bona atque honesta nobis permansit. Sed
 imperi vitaeque eius finis idem fuit.

6 Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabāle et
 7 Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Adherbālem et Hiemp-
 sālem ex sese genuit Iugurthamque, filium Mastanabalis
 fratris, quem Masinissa, ~~quod estus ex concubina~~ erat, pri-
 vatam dereliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

Первые шаги Югурты.

6.1 Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decōra facie,
 sed multo maxime ingenio validus, non se luxui neque iner-

tiae corrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius est, equitare, iaculari, cursu cum aequalibus certare et, cum omni gloria anteiret, omnibus tamen carus esse; ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus aut in primis ferire: plurimum facere, minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio laetus fuerat, exstumans virtutem Iugurthae regno suo gloriae fore, tamen, postquam hominem adulescentem, exacta sua aetate et parvis liberis, magis magisque crescere intellegit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat eum natura mortalium, avida imperi et praeceps ad explendam animi cupidinem, praeterea opportunitas suae liberorumque aetatis, quae etiam mediocris viros spe praedae transversos agit, ad hoc studia Numidarum in Iugurtham accensa, ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumventus, ubi videt neque per vim neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promptus et appetens gloriae militaris, statuit eum obiectare periculis et eo modo fortunam temptare. 7.1

Югурта подъ Нуманціей. Миципса усыновляетъ Югурту.

Igitur bello Numantino Micipsa cum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem vel hostium saevitiā facile eum occasurum, praefecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Iugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, et morem hostium cognovit, multo labore multaque cura, praeterea modestissime parendo et saepe obviam eundo periculis, in tantam claritudinem brevi perve-

nerat, ut nostris vehementer carus, Numantinis maximo ter-
 5 rori esset. Ac sane, quod difficillimum in primis est, et proe-
 lio strenuus erat et bonus consilio, quorum alterum ex provi-
 dentia timorem, alterum ex audacia temeritatem afferre ple-
 6 rumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per
 Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum in
 dies amplecti, quippe cuius neque consilium neque inceptum
 7 ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi et ingeni
 sollertia, quis rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia
 coniunxerat.

8.1 Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures novi
 atque nobiles, quibus divitiae bono honestoque potiores erant,
 factiosi domi, potentes apud socios, clari magis quam honesti,
 qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accende-
 bant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperi Numi-
 diae potiretur: *in ipso maxumam virtutem, Romae omnia vena-*
 2 *lia esse.* Sed postquam, Numantiā deletā, P. Scipio dimittere
 auxilia et ipse revorti domum decrevit, donatum atque lauda-
 tum magnifice pro contione Iugurtham in praetorium abduxit
 ibique secreto monuit, ut potius publice quam privatim amici-
 tiam populi Romani coleret neu quibus largiri insuesceret:
periculose a paucis emi, quod multorum esset. Si permanere
vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam et regnum venturum;
sin properantius pergeret suamet ipsum pecunia praecipitem
 9.1 *casurum.* Sic locutus cum litteris eum, quas Micipsae redde-
 ret, dimisit. Earum sententia haec erat:

2 «Iugurthae tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit,
 «quam rem tibi certo scio gaudio esse. Nobis ob merita sua
 «carus est: ut idem senatui et populo Romano sit, summā ope
 «nitentur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes
 «virum dignum te atque avo suo Masinissa.»

3 Igitur rex, ubi ea, quae famā acceperat, ex litteris im-

peratoris ita esse cognovit, cum virtute tum gratiā viri per-
 motus, flexit animum suum et Iugurtham beneficiis vincere
 aggressus est, statimque eum adoptavit et testamento pariter
 cum filiis herēdem instituit.

Предсмертное наставленіе Ммципсы Югуртъ и сыновьямъ.

Sed ipse paucos post annos morbo atque aetate confectus, 4
 cum sibi finem vitae adesse intellexeret, coram amicis et
 cognatis itemque Adherbale et Hiempsale filiis dicitur huiusce
 modi verba cum Iugurtha habuisse:

«Parvom ego, Iugurtha, te, amisso patre, sine spe, sine 10.1
 «opibus, in regnum meum accepi, existumans non minus me
 «tibi, quam si genuissem, ob beneficia carum fore, neque ea
 «res falsum me habuit. Nam, ut alia magna et egregia tua 2
 «omittam, novissime rediens Numantiā meque regnumque
 «meum gloriā honoravisti tuāque virtute nobis Romanos ex
 «amicis amicissimos fecisti; in Hispania nomen familiae reno-
 «vatum est; postremo, quod difficillimum inter mortalis est,
 «gloriā invidiam vicisti.

«Nunc, quoniam mihi natura finem vitae facit, per hanc 3
 «dexteram, per regni fidem moneo obtestorque te, uti hos,
 «qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros
 «habeas neu malis alienos adiungere, quam sanguine con-
 «iunctos retinere. Non exercitus neque thesauri praesidia regni 4
 «sunt, verum amici, quos neque armis cogere neque auro
 «parare queas: officio et fide pariuntur. Quis autem amicior, 5
 «quam frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si
 «tuis hostis fueris? Equidem ego vobis regnum trado firmum, 6
 «si boni eritis; sin mali, imbecillum. Nam concordiā parvae
 «res crescunt, discordiā maxumae dilabuntur.

«Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui aetate et sapientia 7

«prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in
 «omni certamine qui opulentior est, etiamsi accipit iniuriam,
 8 «tamen, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Ad-
 «herbal et Hiempsal, colite, observate talem hunc virum,
 «imitamini virtutem et enitimini, ne ego meliores liberos
 «sumpsisse videar quam genuisse.»

11.1 Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intellegebat
 et ipse longe aliter animo agitabat, tamen pro tempore benigne
 respondit. Micipsa paucis post diebus moritur.

Борьба Югурты съ братьями.

Hiempsalъ оскорбляетъ Югурту.

2 Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli
 in unum convenerunt, ut inter se de cunctis negotiis discep-
 3 tarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, naturā ferox
 et iam antea ignobilitatem Iugurthae, quia materno genere
 impar erat, despiciens, dextrā Adherbalem assedit, ne medius
 ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret.
 4 Dein tamen, ut aetati concederet, fatigatus a fratre, vix in
 5 partem alteram transductus est. Ibi cum multa de admini-
 strando imperio dissererent, Iugurtha inter alias res iacit
oportere quinquenni consulta et decreta omnia rescindi, nam
per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse.
 6 Tum *idem* Hiempsal *placere sibi* respondit, *nam ipsum illum*
 7 *tribus proximis annis adoptione in regnum pervenisse.* Quod
 verbum in pectus Iugurthae altius, quam quisquam ratus erat,
 8 descendit. Itaque ex eo tempore ira et metu anxius moliri,
 parare atque ea modo cum animo habere, quibus Hiempsal
 9 per dolum caperetur. Quae ubi tardius procedunt neque leni-
 tur animus ferōx, statuit quovis modo inceptum perficere.

Умерщвление Гіемпсала.

Primo conventu, quem ab regulis factum supra memoravi, 12.1 propter dissensionem placuerat dividī thesauros finisque imperi singulis constitui. Itaque tempus ad utramque rem decernitur, 2 sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessēre. Sed Hiempsal 3 in oppido Thirmida forte eius domo utebatur, qui proximus lictor Iugurthae carus acceptusque ei semper fuerat. Quem ille, casu ministrum oblatum, promissis onerat impellitque, uti, tamquam suam visens domum, cat, portarum clavis adulterinas paret (nam verae ad Hiempsalem referebantur), *ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum magna manu venturum.* Numida mandata brevi conficit atque, uti doctus erat, noctu 4 Iugurthae milites introducit. Qui postquam in aedis irrupēre, 5 divorsi regem quaerere, dormientis alios, alios occursantis interficere, scrutari loca abdita, clausa effringere, strepitu et tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur occultans se tugurio mulieris ancillae, quo initio pavidus et ignarus loci perfugerat. Numidae caput eius, uti iussi erant, ad Iugurtham referunt.

Война между Юуртою и Адербаломъ. Адербалъ и послы Юурты передъ римскимъ сенатомъ.

Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi 13.1 divulgatur. Adherbalem omnisque, qui sub imperio Micipsae fuerant, metus invadit; in duas partis discedunt Numidae: plures Adherbalem secuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maximas potest copias armat, urbis 2 partim vi, alias voluntate imperio suo adiungit, omni Numidiae imperare parat. Adherbal, tametsi Romam legatos mise- 3

rat, qui senatum docerent de caede fratris et fortunis suis, tamen, fretus multitudine militum, parabat armis contendere.

4 Sed ubi res ad certamen venit, victus ex proelio profugit
5 in provinciam ac deinde Romam contendit. Tum Iugurtha, patratis consiliis, postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum neque advorsus iram eius usquam nisi in avaritia nobilitatis
6 et pecunia sua spem habere. Itaque paucis diebus cum auro et argento multo Romam legatos mittit, quibus praecepit, primum uti veteres amicos muneribus expleant, deinde novos acquirant, postremo quaecumque possint largiundo parare ne
7 cunctentur. Sed ubi Romam legati venere et ex praecepto regis hospitibus aliisque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere, tanta commutatio incessit, ut ex maxuma invidia in gratiam et favorem nobilitatis Iu-
8 gurtha veniret. Quorum pars spe, alii praemio inducti singulos ex senatu ambiundo nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur ubi legati satis confidunt, die constituto senatus utrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus:

14.1 «Patres conscripti, Micipsa, pater meus, moriens mihi
«praecepit, uti regni Numidiae tantum modo procurationem
«existumarem meam, ceterum ius et imperium eius penes vos
«esse; simul eniterer domi militiaeque quam maximo usui
«esse populo Romano, vos mihi cognatorum, vos affinium loco
«ducerem: *si ea fecissem, in vostra amicitia exercitum, divi-*
2 *tias, munimenta regni me habiturum.* Quae cum praecepta
«parentis mei agitare, Iugurtha, homo omnium, quos terra
«sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vostro, Masinissae me nepotem et iam ab stirpe socium atque amicum
«populi Romani regno fortunisque omnibus expulit.

3 «Atque ego, patres conscripti, quoniam eo miseriarum
«venturus eram, vellem potius ob mea quam ob maiorum

«meorum beneficia posse me a vobis auxilium petere, ac ma-
 «xime deberi mihi beneficia a populo Romano, quibus non
 «egerem; secundum ea, si desideranda erant, uti debitis ute-
 «rer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est ne- 4
 «que mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret, ad vos con-
 «fugi, patres conscripti, quibus, quod mihi miserrimum est,
 «cogor prius oneri quam usui esse.

«Ceteri reges aut bello victi in amicitiam a vobis recepti 5
 «sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vostram appetive-
 «runt: familia nostra cum populo Romano bello Carthagini-
 «ensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides eius quam
 «fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, patres con- 6
 «scripti, nolite pati me, nepotem Masinissae, frustra a vobis
 «auxilium petere.

«Si ad impetrandum nihil causae haberem praeter mise- 7
 «randam fortunam, quod paulo ante rex, genere, famā atque
 «copiis potens, nunc deformatus aerumnis, inops alienas opes
 «exspecto, tamen erat maiestatis populi Romani prohibere
 «iniuriam neque pati cuiusquam regnum per scelus crescere.
 «Verum ego eis finibus eiectus sum, quos maioribus meis 8
 «populus Romanus dedit, unde pater et avos meus una vo-
 «biscum expulere Syphacem et Carthaginiensis. Vostra bene-
 «ficia mihi erepta sunt, patres conscripti, vos in mea iniuria
 «despecti estis. Eheu me miserum! Hucine, Micipsa pater, 9
 «beneficia tua evasere, ut, quem tu parem cum liberis tuis
 «regniue participem fecisti, is potissimum stirpis tuae ex-
 «stinctor sit? Nunquamne ergo familia nostra quieta erit?
 «semperne in sanguine, ferro, fugā vorsabitur? Dum Cartha- 10
 «ginienses incolūmes fuere, iure omnia saeva patiebamur:
 «hostes ab latere, vos amici procul, spes omnis in armis
 «erat. Postquam illa pestis ex Africa eiecta est, laeti pacem
 «agitabamus, quippe quis hostis nullus erat, nisi forte quem

- 11 «vos iussissetis. Ecce autem ex improvīso Iugurtha, intole-
 «randā audaciā, scelere atque superbiā sese eferens, fratre
 «meo atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum
 «eius sceleris sui praedam fecit, post, ubi me eisdem dolis
 «nequit capere, nihil minus quam vim aut bellum expec-
 «tantem in imperio vostro, sicut videtis, extorrem patria,
 «domo, inōpem et copertum miseriis effecit, ut ubivis tutius
 «quam in meo regno essem.
- 12 «Ego sic existumabam, patres conscripti, uti praedicantem
 «audiveram patrem meum: *qui vostram amicitiam diligenter*
 «*colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus*
 13 «*maxume tutos esse.* Quod in familia nostra fuit, praestitit,
 «uti in omnibus bellis adesset vobis: nos uti per otium tuti
 14 «simus, in vostra manu est, patres conscripti. Pater nos duos
 «fratres reliquit, tertium Iugurtham beneficiis suis ratus est
 «coniunctum nobis fore. Alter eorum necatus est, alterius
 15 «ipse ego manus impias vix effūgi. Quid agam? aut quo po-
 «tissimum infelix accedam? Generis praesidia omnia exstincta
 «sunt: pater, uti necesse erat, naturae concessit; fratri, quem
 «minime decuit, propincus per scelus vitam eripuit; affinis,
 «amicos, propinquos ceteros meos alium alia clades oppres-
 «sit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars bestiis
 «obiecti sunt, pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenē-
 «bris cum maerore et luctu morte graviorem vitam exīgunt.
- 16 «Si omnia, quae aut amisi aut ex necessariis advorsa
 «facta sunt, incolumia manerent, tamen, si quid ex improvīso
 «mali accidisset, vos implorarem, patres conscripti, quibus
 «pro magnitudine imperi ius et iniurias omnis curae esse
 17 «decet. Nunc vero exsul patria, domo, solus atque omnium
 «honestarum rerum egens, quo accedam aut quos appellem?
 «nationesne an reges, qui omnes familiae nostrae ob vostram
 «amicitiam infesti sunt? An quoquam mihi adire licet, ubi

«non maiorum meorum hostilia monumenta plurima sint, aut
«quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis
«fuit? Postremo Masinissa nos ita instituit, patres conscripti, 18
«ne quem coleremus nisi populum Romanum, ne societates,
«ne foedera nova acciperemus: *abunde magna praesidia nobis*
«*in vostra amicitia fore; si huic imperio fortuna mutaretur,*
«*una occidendum nobis esse.* Virtute ac dis volentibus magni 19
«estis et opulenti, omnia secunda et oboedientia sunt: quo
«facilius sociorum iniurias curare licet.

«Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Iugurthae, 20
«parum cognita, transvorsos agat. Quos ego audio maxuma
«ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente,
«incognitā causā, statuatis: *fingere me verba et fugam simu-*
«*lare, cui licuerit in regno manere.* Quod utinam illum, cuius 21
«impio facinore in has miserias proiectus sum, eadem haec
«simulantem videam, et aliquando aut apud vos aut apud
«deos immortalis rerum humanarum cura oriatur: ne ille, qui
«nunc sceleribus suis ferox atque praeclarus est, omnibus
«malis excruciatu impietatis in parentem nostrum, fratris
«mei necis mearumque miseriarum gravis poenas reddat. Iam 22
«iam, frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturo
«et unde minime decuit vita erepta est, tamen laetandum
«magis quam dolendum puto casum tuum: non enim regnum, 23
«sed fugam, exsilium, egestatem et omnis has, quae me pre-
«munt, aerumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix,
«in tanta mala praecipitatus ex patrio regno, rerum huma-
«narum spectaculum praebeo, incertus, quid agam, tuasne
«iniurias persequar, ipse auxili egens, an regno consulam,
«cuius vitae necisque potestas ex opibus alienis pendet. Uti- 24
«nam emōri fortunis meis honestus exitus esset neu iure con-
«temptus viderer, si defessus malis iniuriae concessissem.
«Nunc neque vivere lubet neque mori licet sine dedecore.

25 «Patres conscripti, per vos, per liberos atque parentis
 «vostros, per maiestatem populi Romani, subvenite mihi mi-
 «sero, ite obviam iniuriae, nolite pati regnum Numidiae, quod
 «vostrum est, per scelus et sanguinem familiae nostrae tabe-
 «scere».

- 15.1 Postquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthae, largitione magis quam causā freti, paucis respondent: *Hiempsalem ob saevitiam suam ab Numidis interfectum; Adherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod iniuriam facere nequivisset; Iugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiae cognitus esset, neu verba ini-*
 2 *mici ante facta sua ponerent.* Deinde utrique curia egrediuntur. Senatus statim consulitur. Fautores legatorum, praeterea senatus magna pars, gratiā depravatā, Adherbale dicta contemnere, Iugurthae virtutem extollere laudibus: gratiā, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere et flagitio,
 3 suā quasi pro gloriā, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum et aequom divitiis carius erat, subveniendum Adher-
 4 bali et Hiempsalis mortem severe vindicandam censebant, sed ex omnibus maxime M. Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiae, honoris, divitiarum, ceterum
 5 vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum a consueta lubricitate continuit.

Югурта подкупаетъ римскихъ комиссаровъ, присланныхъ для раздѣла Нумидіи.

- 16.1 Vicit tamen in senatu pars illa, quae vero pretium aut
 2 gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham et Adherbalem dividerent. Cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo

clarus et tum in senatu potens, quia consul, C. Graccho et M. Fulvio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha tametsi Romae in inimicis habuerat, tamen accuratissime recepit: dando et pollicendo multa perfecit, uti famae, fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem viâ aggressus, plerosque capit: paucis carior fides quam pecunia fuit. In divisione, quae pars Numidiae Mauretanium attingit, agro virisque opulentior, Iugurthae traditur, illam alteram, specie quam usu potioem, quae portuosior et aedificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

Съверная Африка въ географическомъ, этнографическомъ и политическомъ отношеніи.

Res postulare videtur Africae situm paucis exponere et eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quae loca et nationes ob calorem aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de eis haud facile compertum narraverim. Cetera quam paucissimis absolvam.

In divisione orbis terrae plerique in parte tertia Africam posuere, pauci tantum modo Asiam et Europam esse, sed Africam in Europa. Ea finis habet ab occidente fretum nostri maris et Oceani, ab ortu solis declivem latitudinem, quem locum Catabathmon incolae appellant. Mare saevom, impertuosum; ager frugum fertilis, bonus pecori, arbore infecundus; caelo terraque penuria aquarum. Genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum; plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro aut bestiis interiere: nam morbus haud saepe quemquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint aut quo modo inter se permixti sint, quamquam ab ea fama, quae plerosque obtinet, divorsum est, tamen uti

ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est utique rem sese habere cultores eius terrae putant, quam paucissimis dicam. Ceterum fides eius rei penes auctores erit.

18.1 Africam initio habuere Gaetuli et Libyes, asperi inculti-
 que, quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum, uti
 2 pecoribus. Ei neque moribus neque lege aut imperio cuius-
 quam regebantur: vagi, palantes, quas nox coegerat, sedes
 3 habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri-
 putant, interiit, exercitus eius, compositus ex variis genti-
 bus, amisso duce ac passim multis sibi quisque imperium
 4 petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medii, Persae et
 Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari
 5 locos occupavere, sed Persae intra Oceanum magis, eique
 alveos navium invorsos pro tuguriis habuere, quia neque
 materia in agris neque ab Hispanis emundi aut mutandi co-
 6 pia erat: mare magnum et ignara lingua commercio prohibe-
 7 bant. Ei paulatim per conubia Gaetulos secum miscuere, et
 quia saepe temptantes agros alia, deinde alia loca petiverant,
 8 semet ipsi Nomadas appellavere. Ceterum adhuc aedificia
 Numidarum agrestium, quae mapalia illi vocant, oblonga, in-
 9 curvis lateribus tecta, quasi navium carinae, sunt. Medis
 autem et Armeniis accessere Libyes (nam ei propius mare
 Africum agitabant, Gaetuli sub sole magis, haud procul ab
 ardoribus), eique mature oppida habuere; nam freto divisi
 10 ab Hispania mutare res inter se instituerant. Nomen eorum
 paulatim Libyes corrupere, barbaram linguam Mauros pro Medis
 11 appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea no-
 mine Numidae, propter multitudinem a parentibus digressi,
 possedere ea loca, quae proxima Carthaginem Numidia appel-
 12 latur. Deinde utrique alteris freti finitimos armis aut metu
 sub imperium suum coegere, nomen gloriamque sibi addidere,

magis ei, qui ad nostrum mare processerant, quia Libyes quam Gaetuli minus bellicosi. Denique Africae pars inferior 13 pleraque ab Numidis possessa est, victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

Postea Phoenices, alii multitudinis domi minuendae gratiā, 19.1 pars imperi cupidine sollicitatā plebe et aliis, novarum rerum avidis, Hippōnem, Hadrumētum, Leptim aliasque urbis in ora maritima condidēre, eaeque brevi multum auctae, pars originibus suis praesidio, aliae decōri fuere. Nam de Carthagine 2 silere melius puto quam parum dicere, quoniam alio prope-rare tempus monet.

Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa 3 dividit, secundo mari prima Cyrēne est, colonia Theraeon, ac deinceps duae Syrtes, interque eas Leptis, deinde Philae-non arae, quem locum Aegyptum vorsus finem imperi habuere Carthaginienses, post aliae Punicae urbes. Cetera loca usque 4 ad Mauretanium Numidae tenent, proximi Hispaniam Mauri sunt. Super Numidiam Gaetulos accepimus partim in tuguriis, 5 alios incultius vagos agitare, post eos Aethiōpas esse, dehinc 6 loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque 7 ex Punicis oppida et finis Carthaginensium, quos novissime habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat; Gaetulorum magna pars et Numidae usque ad flumen Muluc-cham sub Iugurtha erant; Mauris omnibus rex Bocchus impe-ritabat, praeter nomen cetera ignarus populi Romani itemque nobis neque bello neque pace antea cognitus. De Africa et 8 eius incolis ad necessitudinem rei satis dictum.

Вторженіе Югурты въ область Адербала. Бѣгство Адер-бала въ Цирту.

Postquam, diviso regno, legati Africā decessere et Iugur- 20.1 tha contra timorem animi praemia sceleris adeptum sese vi-

det, certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae venalia esse, simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante muneribus expleverat, in 2 regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus; at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio opportunus iniuriae, metuens magis quam metuendus. Igitur ex improviso finis eius cum magna manu invadit, multos mortalis cum pecore atque alia praeda capit, aedificia incendit, ple- 4 raque loca hostiliter cum equitatu accedit, deinde cum omni multitudine in regnum suum convortit, existumans Adherbalem, dolore permotum, iniurias suas manu vindicaturum eamque 5 rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existumabat et amicitiam populi Romani magis quam Numidis fretus erat, legatos ad Iugurtham de iniuriis questum misit. Qui tametsi contumeliosa dicta rettulerant, prius tamen omnia pati decrevit quam bellum sumere, quia temptatum antea 6 secus cesserat. Neque eo magis cupidus Iugurthae minuebatur, 7 quippe qui totum eius regnum animo iam invaserat. Itaque non, uti antea, cum praedatoria manu, sed magno exercitu comparato bellum gerere coepit et aperte totius Numidiae 8 imperium petere. Ceterum, qua pergebat, urbis, agros vastare, praedas agere, suis animum, hostibus terrorem augere.

21.1 Adherbal ubi intellegit eo processum, uti regnum aut relinquendum esset aut armis retinendum, necessario copias parat 2 et Iugurthae obvius procedit. Interim haud longe a mari prope Cirtam oppidum utriusque exercitus consedit et, quia diei extremum erat, proelium non inceptum. Sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiamtum lumine milites Iugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma sumentis fugant funduntque; Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit, et, ni multitudo togatorum fuisset, quae Numidas insequentis moenibus prohibuit, uno die inter

duos reges coeptum atque patratum bellum foret. Igitur Iu- 3
gurtha oppidum circumse- dit, vineis turribusque et machinis
omnium generum expugnare aggreditur, maxime festinans
tempus legatorum antecapere, quos ante proelium factum ab
Adherbale Romam missos audiverat.

*Безуспѣшное вмѣшательство римлянъ. Рѣчь Югурты къ
римскимъ посламъ. Письмо Адербала къ сенату.*

Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adu- 4
lescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant, sena-
tus populique Romani verbis nuntient: *velle et censere eos ab
armis discedere, de controversiis suis iure potius quam bello
disceptare: ita seque illisque dignum esse.* Legati in Africam 22.1
maturantes veniunt, eo magis quod Romae, dum proficisci
parant, de proelio facto et oppugnatione Cirtae audiebatur;
sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione 2
respondit: *sibi neque maius quicquam neque carius auctoritate
senatus esse. Ab adolescentia ita se enisum, ut ab optumo quoque
probaretur; virtute, non malitia P. Scipioni, summo viro, pla-
cuisse; ob eandem artis a Micipsa, non penuriā liberorum, in
regnum adoptatum esse. Ceterum, quo plura bene atque strenue 3
fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare. Adherbalem 4
dolis vitae suae insidiatum; quod ubi comperisset, sceleri eius
obviam isse. Populum Romanum neque recte neque pro bono
facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit. Postremo de
omnibus rebus legatos Romam brevi missurum.* Ita utrique digre- 5
diuntur. Adherbalis appellandi copia non fuit.

Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est neque prop- 23.1
ter loci naturam Cirtam armis expugnare potest, vallo atque
fossa moenia circumdat, turris exstruit easque praesidiis fir-
mat; praeterea dies noctisque aut per vim aut dolis temptare,

defensoribus moenium praemia modo, modo formidinem ostentare, suos hortando ad virtutem arrigere, prorsus intentus
 2 cuncta parare. Adherbal ubi intellegit omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxili spem nullam, penuriā rerum necessariarum bellum trahi non posse, ex eis, qui una Cirtam profugerant, duos maxume impigros delegit: eos multa pollicendo ac miserando casum suum confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam per-

24.1 gerent. Numidae paucis diebus iussa efficiunt. Litterae Adherbalis in senatu recitatae, quarum sententia haec fuit:

2 «Non meā culpā saepe ad vos oratum mitto, patres con-
 «scripti, sed vis Iugurthae subigit, quem tanta lubido exstin-
 «guendi me invasit, ut neque vos neque deos immortalis in
 3 «animo habeat, sanguinem meum quam omnia malit. Itaque
 «quintum iam mensem socius et amicus populi Romani armis
 «obsessus teneor, neque mihi Micipsae, patris mei, beneficia
 «neque vostra decreta auxiliantur; ferro an fame acrius urgear,
 «incertus sum.

4 «Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna mea,
 5 «et iam antea expertus sum parum fidei miseris esse; nisi
 «tamen intellego illum supra, quam ego sum, petere, neque
 «simul amicitiam vestram et regnum meum sperare. Utrum
 6 «gravius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit
 «Hiempsalem, fratrem meum, deinde patrio regno me expulit:
 7 «quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad vos. Verum nunc
 «vestrum regnum armis tenet; me, quem vos imperatorem
 «Numidis posuistis, clausum obsidet; legatorum verba quanti
 8 «fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquom, nisi vis
 9 «vestra, quo moveri possit? Nam ego quidem vellem, et haec,
 «quae scribo, et illa, quae antea in senatu questus sum, vana
 «forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret.

10 «Sed quoniam eo natus sum, ut Iugurthae scelerum osten-

«tui essem, non iam mortem neque aerumnas, tantum modo
«inimici imperium et cruciatus corporis deprecor. Regno
«Numidiae, quod vostrum est, uti lubet, consulite: me mani-
«bus impiis eripite, per maiestatem imperi, per amicitiae fidem,
«si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissae.»

His litteris recitatis, fuere, qui exercitum in Africam^{25.1}
mittendum censerent et quam primum Adherbali subveniun-
dum, de Iugurtha interim uti consuleretur, quoniam legatis
non paruisset. Sed ab eisdem illis regis fautoribus summa 2
ope enisum est, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, 3
ut in plerisque negotiis solet, privatā gratiā devictum. Le- 4
gantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis hono-
ribus usi, in quīs fuit M. Scaurus, de quo supra memoravi-
mus, consularis et tum senatūs princeps. Ei, quod res in 5
invidia erat, simul et ab Numidis obsecrati, triduo navim
ascendere. Dein brevi Uticam appulsi, litteras ad Iugurtham
mittunt: *quam ocissime ad provinciam accedat, seque ad eum*
ab senatu missos. Ille ubi accepit homines claros, quorum 6
auctoritatem Romae pollere audiverat, contra inceptum suum
venisse, primo commotus metu atque lubricine divorsus agi-
tabatur: timebat iram senatus, ni paruisset legatis; porro 7
animus cupidine caecus ad inceptum scelus rapiebatur. Vicit 8
tamen in avido ingenio pravom consilium. Igitur, exercitu 9
circumdāto, summa vi Cirtam irrumpere nititur, maxime
sperans, diducta manu hostium, aut vi aut dolis sese casum
victoriae inventurum. Quod ubi secus procedit neque, quod 10
intenderat, efficere potest, ut prius, quam legatos conveniret,
Adherbalis potiretur, ne amplius morando Scaurum, quem
plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in pro-
vinciam venit. Ac tametsi senati verbis graves minae nuntia- 11
bantur, quod ab oppugnatione non desisteret, multā tamen
oratione consumptā legati frustra discessere.

Сдача Цирты. Казнь Адгербала.

26.1 Ea postquam Cirtae audita sunt, Italici, quorum virtute moenia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Adherbali suadent, uti seque et oppidum Iugurthae tradat, tantum ab eo
 2 vitam paciscatur: *de ceteris senatui curae fore.* At ille, tamen si omnia potiora fide Iugurthae rebatur, tamen, quia penes eosdem, si advorsaretur, cogundi potestas erat, ita, uti
 3 censuerant Italici, deditionem facit. Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat, deinde omnis puberes Numidas atque negotiatores promiscue, uti quisque armatus obvius fuerat, interficit.

III. ВОЙНА СЪ ЮГУРТОЮ.

Первый периодъ войны: успѣхъ на сторонѣ Югурты. Кальпурный Бестія, Альбинъ и его братъ Авлъ.

Негодование въ римскомъ народѣ и объявленіе войны Югуртѣ. Кальпурный Бестія.

27.1 Quod postquam Romae cognitum est et res in senatu agitari coepta, idem illi ministri regis interpellando ac saepe gratiā, interdum iurgiis trahundo tempus atrocitatem facti
 2 leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer et infestus potentiae nobilitatis, populum Romanum edocuisset id agi, ut per paucos factiosos Iugurthae scelus condonaretur, profecto omnis invidia prolatandis consultationibus dilapsa foret: tanta vis gratiae atque pecuniae regis erat.
 3 Sed ubi senatus delicti conscientia populum timet, lege Sempronia provinciae futuris consulibus Numidia atque Italia
 4 decretae; consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia:
 5 Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvēnit. Deinde exercitus

qui in Africam portaretur, scribitur, stipendium aliaque, quae bello usui forent, decernuntur.

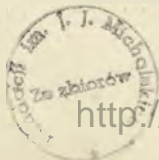
Безуспѣшное посольство Югурты. Начало войны.

At Iugurtha contra spem nuntio accepto, quippe cui Ro-^{28.1}mae omnia venum ire in animo haeserat, filium et cum eo duos familiaris ad senatum legatos mittit, eisque, ut illis, quos Hiempsale interfecto miserat, praecipit, omnis mortalis pecunia aggrediantur. Qui postquam Romam adventabant,² senatus a Bestia consultus est, placeretne legatos Iugurthae recipi moenibus, eique decrevere, nisi regnum ipsumque deditum venissent, uti in diebus proxumis decem Italiā decederent. Consul Numidis ex senatus decreto nuntiari iubet:³ ita infectis rebus illi domum discedunt.

Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines⁴ nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quae deliquisset, munita fore sperabat: in quibus fuit Scaurus, cuius de natura et habitu supra memoravimus. Nam in consule nostro multae bonaeque⁵ artes et animi et corporis erant, quas omnis avaritia praepediebat: patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula et insidias. Sed⁶ legiones per Italiam Regium atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transvectae. Igitur Calpurnius initio, para-⁷tis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est multosque mortalis et urbis aliquot pugnando cepit.

Югурта покупаетъ у Кампурнія миръ.

Sed ubi Iugurtha per legatos pecunia temptare bellique,^{29.1} quod administrabat, asperitatem ostendere coepit, animus, aeger avaritia, facile convorsus est. Ceterum socius et administer² omnium consiliorum assumitur Scaurus, qui tametsi a prin-

cipio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrume regem
 impugnaverat, tamen magnitudine pecuniae a bono honesto-
 3 que in pravom abstractus est. Sed Iugurtha primo tantum
 modo belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim
 Romae pretio aut gratia effecturum. Postea vero quam par-
 ticipem negoti Scaurum accepit, in maxumam spem adductus
 recuperandae pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus
 4 praesens agere. Ceterum interea fidei causa mittitur a con-
 sule Sextius quaestor in oppidum Iugurthae Vagam. Cuius
 rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam
 legatis imperaverat, quoniam deditionis morā indutiae agita-
 5 bantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit ac pauca
 praesenti consilio locutus de invidia facti sui atque uti in
 deditionem acciperetur, reliqua cum Bestia et Scauro secreta
 transigit. Dein postero die, quasi per saturam sententiis ex-
 6 quisitis, in deditionem accipitur. Sed, uti pro consilio impera-
 tum erat, elephantum triginta, pecus atque equi multi cum
 7 parvo argenti pondere quaestori traduntur. Calpurnius Romam
 ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia et exercitu
 nostro pax agitabatur.

Раздражение народа; рѣчь трибуна Меммія.

30.1 Postquam res in Africa gestas, quoque modo actae forent,
 fama divulgavit, Romae per omnis locos et conventus de facto
 consulis agitari. Apud plebem gravis invidia, patres solliciti
 erant: probarentne tantum flagitium an decretum consulis
 2 subverterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri,
 quod is auctor et socius Bestiae ferebatur, a vero bonoque
 3 impediabat. At C. Memmius, cuius de libertate ingeni et
 odio potentiae nobilitatis supra diximus, inter dubitationem
 et moras senatus contionibus populum ad vindicandum hor-

tari, monere, ne rem publicam, ne libertatem suam desererent, multa superba et crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum incendebat.

Sed quoniam ea tempestate Romae Memmi facundia clara 4 pollensque fuit, decere existumavi unam ex tam multis orationem eius perscribere, ac potissimum ea dicam, quae in contione post reditum Bestiae huiusce modi verbis disseruit:

«Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium rei 31.1
 «publicae omnia superet: opes factionis, vostra patientia, ius
 «nullum, ac maxume quod innocentiae plus periculi quam
 «honoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis quin- 2
 «decim quam ludibrio fueritis superbiae paucorum, quam
 «foede quamque inulti perierint vestri defensores, ut vobis
 «animus ab ignavia atque socordia corruptus sit, qui ne 3
 «nunc quidem, obnoxiiis inimicis, exsurgitis atque etiam nunc
 «timetis eos, quibus decet terrori esse. Sed quamquam haec 4
 «talia sunt, tamen obviam ire factionis potentiae animus sub-
 «igit. Certe ego libertatem, quae mihi a parente meo tra- 5
 «dita est, experiar. Verum id frustra an ob rem faciam, in
 «vostra manu situm est, Quirites.

«Neque ego vos hortor, quod saepe maiores vestri fecere, 6
 «uti contra iniurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessionem
 «opus est: necesse est suomet ipsi more praecipites eant.
 «Occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, in ple- 7
 «bem Romanam quaestiones habitae sunt; post C. Gracchi et
 «M. Fulvi caedem item vestri ordinis multi mortales in car-
 «cere necati sunt: utriusque cladis non lex, verum lubido
 «eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio plebi sua 8
 «restituere; quicquid sine sanguine civium ulcisci nequitur,
 «iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ae- 9
 «rarium expilari, reges et populos liberos paucis nobilibus
 «vectigal pendere, penes eosdem et summam gloriam et ma-

- «xumas divitias esse. Tamen haec talia facinora impune sus-
 «cepisse parum habuere, itaque postremo leges, maiestas
 10 «vostra, divina et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque
 «eos, qui ea fecere, pudet aut paenitet, sed incedunt per
 «ora vostra magnifici, sacerdotia et consulatus, pars trium-
 «phos suos ostentantes: proinde quasi ea honori, non praedae
 11 «habeant. Servi, aere parati, iniusta imperia dominorum non
 «perferunt: vos, Quirites, in imperio nati, aequo animo ser-
 12 «vitutem toleratis? At qui sunt ei, qui rem publicam occu-
 «pavere? Homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani
 «avaritiā, nocentissimi et idem superbissimi, quibus fides,
 «decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quae-
 13 «stui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis, alii quae-
 «stiones iniustas, plerique caedem in vos fecisse pro muni-
 14 «mento habent. Ita quam quisque pessume fecit, tam maxime
 «tutus est: metum ab scelere suo ad ignaviam vestram trans-
 «tulere, quos omnis eādem cupere, eādem odisse, eādem
 15 «metuere in unum coëgit. Sed haec inter bonos amicitia,
 16 «inter malos factio est. Quod si tam vos libertatis curam
 «haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt, profecto
 «neque res publica, sicuti nunc, vastaretur, et beneficia vo-
 17 «stra penes optimos, non audacissimos forent. Maiores vestri
 «parandi iuris et maiestatis constituendae gratia bis per se-
 «cessionem armati Aventinum occupavere: vos pro libertate,
 «quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? atque
 «eo vehementius, quo maius dedecus est parta amittere, quam
 «omnino non paravisse.
- 18 «Dicet aliquis: „Quid igitur censes?“ Vindicandum in eos,
 «qui hosti prodidēre rem publicam, non manu neque vi, quod
 «magis vos fecisse quam illis accidisse indignum est, verum
 19 «quaestionibus et indicio ipsius Iugurthae. Qui si dediticius
 «est, profecto iussis vestris oboediens erit; sin ea contemnit,

«scilicet existumabitis, qualis illa pax aut deditio sit, ex qua
 «ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxu-
 «mae divitiae, ad rem publicam damna atque dedecora per-
 «venerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum 20
 «satietas tenet et illa quam haec tempora magis placent,
 «cum regna, provinciae, leges, iura, iudicia, bella atque pa-
 «ces, postremo divina et humana omnia penes paucos erant,
 «vos autem, hoc est populus Romanus, invicti ab hostibus,
 «imperatores omnium gentium, satis habebatis animam reti-
 «nere: nam servitatem quidem quis vestrum recusare audebat?

«Atque ego, tametsi viro flagitiosissimum existimo im- 21
 «pune iniuriam accepisse, tamen vos hominibus sceleratissu-
 «mis ignoscere, quoniam cives sunt, aequo animo paterer, ni
 «misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis, quan- 22
 «tum importunitatis habent, parum est impune male fecisse,
 «nisi deinde faciundi licentia eripitur, et vobis aeterna solli-
 «citudo remanebit, cum intelletis aut serviendum esse aut
 «per manus libertatem retinendam. Nam fidēi quidem aut 23
 «concordiae quae spes est? Dominari illi volunt, vos liberi
 «esse; facere illi iniurias, vos prohibere; postremo sociis no-
 «stris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne 24
 «in tam divorsis mentibus pax aut amicitia esse?

«Qua re moneo hortorque vos, ne tantum scelus impuni- 25
 «tum omittatis. Non peculatus aerari factus est neque per
 «vim sociis ereptae pecuniae, quae quamquam gravia sunt,
 «tamen consuetudine iam pro nihilo habentur: hosti acerrumo
 «proditā senatūs auctoritas, proditum imperium vestrum est;
 «domi militiaeque res publica venalis fuit. Quae nisi quaesita 26
 «erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquom, nisi
 «ut illis, qui ea fecere, oboedientes vivamus?

«Neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis civis vestros 27
 «perperam quam recte fecisse, sed ne ignoscendo malis bonos

- 28 «perditum catiis. In re publica multo praestat benefici quam
 «malefici immemorem esse: bonus tantum modo segnior fit,
 29 «ubi negligas, at malus improbior. Ad hoc si iniuriae non
 «sint, haud saepe auxili egeas».

Преторъ Кассійъ посылается въ Нумидію за Югуртою.

- 32.1 Haec atque alia huiusce modi saepe dicundo Memmius
 populo persuadet, uti L. Cassius, qui tum praetor erat, ad
 Iugurtham mitteretur eumque, interposita fide publica, Ro-
 mam duceret, quo facilius indicio regis Scauri et reliquorum,
 quos pecuniae captae accersebat, delicta patefierent.
 2 Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia relictis a
 Bestia exercitui praeerant, secuti morem imperatoris sui,
 3 plurima et flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui, auro
 corrupti, elephantos Iugurthae traderent, alii perfugas ven-
 4 dere, pars ex pacatis praedas agebant: tanta vis avaritiae
 animos eorum veluti tabes invaserat.
 5 At Cassius, perlata rogatione a C. Memmio ac percussa
 omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur eique timido et
 ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet, quoniam se
 populo Romano dedisset, ne vim quam misericordiam eius
 experiri mallet. Privatim praeterea fidem suam interponit,
 quam ille non minoris quam publicam ducebat: talis ea tem-
 pestate fama de Cassio erat.

Югурта въ Римъ; ея новое злодѣяніе.

- 33.1 Igitur Iugurtha contra decus regium cultu quam maxime
 2 miserabili cum Cassio Romam venit. Ac, tametsi in ipso
 magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentiā
 aut scelere cuncta ea gesserat, quae supra diximus, C. Bae-

bium tribunum plebis magna mercēde parat, cuius impudentiā contra ius et iniurias omnis munitus foret. At C. Memmius, ³ advocata contione, quamquam regi infesta plebes erat et pars in vincula duci iubebat, pars, nisi socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi, dignitati quam irae magis consulens, sedare motus et animos eorum mollire, postremo confirmare fidem publicam per sese inviolatam fore. Post, ubi silentium coepit, producto Iugurtha, verba facit, ⁴ Romae Numidiaequae facinora eius memorat, scelera in patrem fratresque ostendit; *quibus iuvantibus quibusque ministris ea egerit, quamquam intellegat populus Romanus, tamen velle manifesta magis ex illo habere; si verum aperiat, in fide et clementia populi Romani magnam spem illi sitam; sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum.* Deinde, ^{34.1} ubi Memmius dicundi finem fecit et Iugurtha respondere iussus est, C. Baebius tribunus plebis, quem pecuniā corruptum supra diximus, regem tacere iubet, ac tametsi multitudo, quae in contione aderat, vehementer accensa terrebat eum clamore, voltu, saepe impetu atque aliis omnibus, quae ira fieri amat, vicit tamen impudentia. Ita populus ludibrio ² habitus ex contione discedit: Iugurthae Bestiaeque et ceteris, quos illa quaestio exagitabat, animi augescunt.

Erat ea tempestate Romae Numida quidam, nomine Mas- ^{35.1} siva, Gulussae filius, Masinissae nepos, qui, quia in dissensione regum Iugurthae advorsus fuerat, dedita Cirta et Adherbale interfecto, profugus ex patria abierat. Huic Sp. Albinus, ² qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissae sit Iugurthamque ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiae ab senatu petat. Avidus consul belli gerundi movere ³ quam senescere omnia malebat: ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quae postquam Massiva agitare ⁴

coepit neque Iugurthae in amicis satis praesidi est, quod
 eorum alium conscientia, alium mala fama et timor impedi-
 bat, Bomilcāri, proximo ac maxume fido sibi, imperat, pretio,
 sicuti multa confecerat, insidiatores Massivae paret, ac ma-
 xume occulte; sin id parum procedat, quovis modo Numidam
 5 interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur et per
 homines talis negoti artifices itinera egressusque eius, po-
 stremo loca atque tempora cuncta explorat. Deinde, ubi res
 6 postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad
 caedem parati erant, paulo inconsultius Massivam aggreditur:
 illum obtruncat, sed ipse deprehensus, multis hortantibus et
 7 in primis Albino consule, indicium profitetur. Fit reus magis
 ex aequo bonoque quam ex iure gentium Bomilcar, comes
 8 eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha, manu-
 festus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam
 animum advortit supra gratiam atque pecuniam suam invi-
 9 diam facti esse. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis
 quinquaginta vades dederat, regno magis quam vadibus con-
 sulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne
 reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo
 supplicium sumptum foret. Et ipse paucis diebus eodem pro-
 10 fectus est, iussus a senatu Italiā decedere. Sed postquam
 Romā egressus est, fertur saepe eo tacitus respiciens postremo
 dixisse: «urbem venalem et mature perituram, si emptorem
 invenerit!»

Возобновление войны. Альбинъ и его братъ Авлъ.

36.1 Interim Albinus, renovato bello, commeatum, stipendium
 aliaque, quae militibus usui forent, maturat in Africam por-
 tare; ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus
 haud longe aberat, armis aut deditioe aut quovis modo bel-

lum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia et alias, 2
 deinde alias morae causas facere, polliceri deditionem ac
 deinde metum simulare, cedere instanti et paulo post, ne sui
 diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis morā consulem
 ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consili 3
 regis existumarent neque ex tanta properantia tam facile
 tractum bellum socordiā magis quam dolo crederent. Sed post- 4
 quam, dilapso tempore, comitorum dies adventabat, Albinus,
 Aulo fratre in castris pro praetore relicto, Romam decessit.

Осада Суэула и позорный миръ.

Ea tempestate Romae seditionibus tribunicis atrociter res 37.1
 publica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, tribuni plebis, 2
 resistantibus collegis, continuare magistratum nitebantur, quae
 dissensio totius anni comitia impediabat. Eā morā in spem 3
 adductus Aulus, quem pro praetore in castris relictum supra
 diximus, aut conficiendi belli aut terrore exercitus ab rege
 pecuniae capiundae, milites mense Ianuario ex hibernis in
 expeditionem evocat, magnisque itineribus hieme aspera per-
 venit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod 4
 quamquam et saevitiā temporis et opportunitate loci neque
 capi neque obsideri poterat (nam circum murum, situm in
 praerupti montis extremo, planities limosa hiemalibus aquis
 paludem fecerat), tamen aut simulandi gratia, quo regi formi-
 dinem adderet, aut cupidine caecus ob thesauros oppidi poti-
 undi, vineas agere, aggerem iacere aliaque, quae incepto
 usui forent, properare. At Iugurtha, cognita vanitate atque 38.1
 imperitia legati, subdole eius augere amentiam, missitare sup-
 plicantis legatos, ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca et
 tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis 2
 perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti

3 cedentem, insequeretur: *ita delicta occultiora fore*. Interea per
 homines callidos diu noctuque exercitum temptabat, centurio-
 nes ducesque turmarum, partim uti transfugerent, corrup-
 4 pere, alii, signo dato, locum uti desererent. Quae postquam
 ex sententia instruit, intempesta nocte de improvise multi-
 5 tudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani,
 perculsi tumultu insolito, arma capere alii, alii se abdere,
 pars territos confirmare, trepidare omnibus locis; vis magna
 hostium, caelum nocte atque nubibus obscuratum, periculum
 anceps; postremo, fugere an manere tutius foret, in incerto
 6 erat. Sed ex eo numero, quos paulo ante corruptos diximus,
 cohors una Ligurum cum duabus turmis Thracum et paucis
 gregariis militibus transiēre ad regem, et centurio primi
 pili tertiae legionis per munitionem, quam uti defenderet
 acceperat, locum hostibus introeundi dedit, eaque Numidae
 7 cuncti irrupere. Nostri foedā fugā, plerique abiectis armis,
 8 proximum collem occupaverant. Nox atque praeda castrorum
 9 hostis, quo minus victoria uterentur, remorata sunt. Deinde
 Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: *tametsi ipsum cum exercitu fame et ferro clausum teneret, tamen*
se memorem humanarum rerum, si secum foedus faceret, incol-
umis omnis sub iugum missurum: praeterea uti diebus decem
 10 *Numidiā decederet*. Quae quamquam gravia et flagiti plena
 erant, tamen, quia mortis metu mutabantur, sicuti regi lubu-
 erat, pax convēnit.

Отказъ сената утвердить миръ, заключенный Авломъ. Безуспѣшная попытка Альбина отмстить Югуртъ за позоръ брата.

39.1 Sed ubi ea Romae comperta sunt, metus atque maeror civitatem invasere. Pars dolere pro gloria imperi, pars, inso-

lita rerum bellicarum, timere libertati; Aulo omnes infesti, ac maxime qui bello saepe praeclari fuerant, quod armatus dedecore potius quam manu salutem quaesiverat. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam ac deinde periculum timens, senatum de foedere consulebat, et tamen interim exercitui supplementum scribere, ab sociis et nomine Latino auxilia arcessere, denique omnibus modis festinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit suo atque populi iniussu nullum potuisse foedus fieri. Consul, impeditus a tribunis plebis, ne, quas paraverat, copias secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur; nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidiā deductus in provincia hiemabat. Postquam eo venit, quamquam persequi Iugurtham et mederi fraternae invidiae animo ardebat, cognitis militibus, quos praeter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruerat, ex copia rerum statuit sibi nihil agitandum.

Второй периодъ войны: съ прибытіемъ въ Африку Метелла успѣхъ въ войнѣ склоняется на сторону римлянъ.

По предложенію трибуна Мамилія единомышленники и сообщники Югурты привлекаются къ строгой ответственности.

Interim Romae C. Mamilius Limetanus, tribunus plebis, rogationem ad populum promulgat, uti quaereretur in eos, quorum consilio Iugurtha senati decreta neglegisset, quique ab eo in legationibus aut imperiis pecunias accepissent, qui elephantos quique perfugas tradidissent, item qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidiā pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa et alia talia

placere sibi faterentur, occulte per amicos ac maxume per homines nominis Latini et socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quam intenta fuerit quantaque vi rogationem iusserit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura rei publicae: tanta lubido in partibus erat. Igitur, ceteris metu percussis, M. Scaurus, quem legatum Bestiae fuisse supra docuimus, inter laetitiam plebis et suorum fugam, trepida etiam tum civitate, cum ex Mamilia rogatione tres quaesitores rogarentur, effecerat, uti ipse in eo numero crearetur. Sed quaestio exercita aspere violenterque ex rumore et lubidine plebis: ut saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

Краткій очеркъ возникновенія партій въ Римъ и ихъ борьбы между собою.

41.1 Ceterum mos partium popularium et factionum ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus est otio atque abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam populus et senatus Romanus placide modesteque inter se rem publicam tractabant, neque gloriae neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi illa formido mentibus decessit, scilicet ea, quae res secundae amant, lascivia atque superbia incessere. Ita quod in advorsis rebus optaverant otium, postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. Namque coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vortere, sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt, res publica, quae media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat, plebis vis, soluta atque dispersa in mul-

titudine, minus poterat. Paucorum arbitrio belli domique agi- 7
tabatur; penes eosdem aerarium, provinciae, magistratus,
gloriae triumphique erant, populus militiā atque inopiā urge-
batur; praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant;
interea parentes aut parvi liberi militum, uti quisque poten- 8
tiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentiā ava- 9
ritiā sine modo modestiāque invadere, polluere et vastare
omnia, nihil pensi neque sancti habere, quoad semet ipsa
praecipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, 10
qui veram gloriam iniustae potentiae anteponerent, moveri
civitas et dissensio civilis quasi permixtio terrae oriri coepit.
Nam postquam Ti. et C. Gracchus, quorum maiores Punico 42.1
atque aliis bellis multum rei publicae addiderant, vindicare
plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere coepere,
nobilitas noxia atque eo percussa modo per socios ac nomen
Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis
a plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat et
primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem
Gaium, tribunum alterum, alterum triumvirum coloniis dedu-
cundis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et sane Grac- 2
chis cupidine victoriae haud satis moderatus animus fuit. Sed 3
bono vinci satius est quam malo more iniuriam vincere. Igi- 4
tur eā victoriā nobilitas ex lubricitate suā usā multos mortalis
ferro aut fuga exstinxit plusque in reliquom sibi timoris quam
potentiae addidit. Quae res plerumque magnas civitates pes-
sum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo et victos
acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium et omnis civi- 5
tatis moribus si singillatim aut pro magnitudine parem disse-
rere, tempus quam res maturius me deserat. Quam ob rem
ad inceptum redeo.

Консулъ Метеллъ; его приготвления къ войнѣ.

- 43.1 Post Auli foedus exercitusque nostri foedam fugam Metellus et Silanus, consules designati, provincias inter se partiverant, Metelloque Numidia evenerat, acri viro et, quamquam advorso populi partium, famā tamen aequabili et inviolatā.
- 2 Is, ubi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum
- 3 intendit. Igitur, diffidens veteri exercitui, milites scribere, praesidia undique arcessere, arma, tela, equos et cetera instrumenta militiae parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quae in bello vario et multarum rerum egenti
- 4 usui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socii nomenque Latinum et reges ultro auxilia mittundo,
- 5 postremo omnis civitas summo studio annitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium cum propter artis bonas, tum maxume quod advorsum divitias invictum animum gerebat et avaritiā magistratuum ante id tempus in Numidia nostrae opes contusae hostiumque auctae erant.

Возстановленіе дисциплины въ войскѣ.

- 44.1 Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconsule iners, imbellis, neque periculi neque laboris patiens, linguā quam manu promptior, praedator ex sociis et ipse praeda hostium, sine imperio et modestia habitus.
- 2 Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis quam
- 3 ex copia militum auxili aut spei bonae accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et aestivorum tempus comitiorum mora imminuerat et exspectatione eventus civium animos intentos putabat, non prius bellum attingere, quam maiorum
- 4 disciplinā milites laborare coegisset. Nam Albinus, Auli fra-

tris exercitusque clade percussus, postquam decreverat non egredi provinciā, quantum temporis aestivorum in imperio fuit, plerumque milites stativis castris habebat, nisi cum odor aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque 5 muniebantur, neque more militari vigiliae deducebantur; uti cuique lubebat, ab signis aberat; lixae permixti cum militibus, diu noctuque vagabantur et palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum praedas certantes agere eaque mutare cum mercatoribus vino advecticio et aliis talibus, praeterea frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo quaecumque dici aut fingi queunt ignaviae luxuriaeque probra, in illo exercitu cuncta fuere et alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum non minus quam 45.1 in rebus hostilibus magnum et sapientem virum fuisse comperior: *tanta temperantiā inter ambitionem saevitiamque moderatum. Namque edicto primum adiumenta ignaviae sustulisse: 2 ne quisquam in castris panem aut quem alium coctum cibum venderet, ne lixae exercitum sequerentur, ne miles gregarius in castris neve in agmine servom aut iumentum haberet; ceteris arte modum statuisse.* Praeterea transvorsis itineribus cotidie castra movere, iuxta ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire, vigiliis crebras ponere et eas ipse cum legatis circumire, item in agmine in primis modo, modo in postremis, saepe in medio adesse, ne quispiam ordine egrederetur, ut cum signis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis quam vindicando exercitum brevi confirmavit. 3

Попытки Югурты заключить миръ. Римляне занимаютъ Вагу.

Interea Iugurtha, ubi, quae Metellus agebat, ex nuntiis 46.1 accepit, simul de innocentia eius certior Romā factus, diffi-

dere suis rebus ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantum modo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano.

3 Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum
4 esse. Itaque legatos alium ab alio divorsos aggreditur ac paulatim temptando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxume vivom, sin id parum procedat, necatum sibi traderent; ceterum palam, quae
5 ex voluntate forent, regi nuntiare iubet. Deinde ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit, ubi contra belli faciem tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris erant. Ex oppidis et mapalibus praefecti regis obvii procedebant, parati frumentum dare, commeatum
6 portare, postremo omnia, quae imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis
7 signa ostentui credere et insidiis locum temptari. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat, in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat, in utrumque latus auxilios equites tribunis legionum et praefectis cohortium dispertiverat, ut cum eis permixti velites, quocumque accederent,
8 equitatus hostium propulsarent. Nam in Iugurtha tantus dolus tantaque peritia locorum et militiae erat, ut, absens an praesens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur.

47.1 Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum, ubi et incolere et mercari
2 consueverant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul

temptandi gratia et si paterentur opportunitates loci, praesidium imposuit; praeterea imperavit frumentum et alia, quae bello usui forent, comportare, ratus, id quod res monebat, frequentiam negotiatorum et com meatu iuvaturam exercitum et iam paratis rebus munimento fore.

Inter haec negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare, praeter suam liberorumque vitam omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, consul illectos ad proditionem domum dimittebat, regi pacem, quam postulabat, neque abnuere neque polliceri et inter eas moras promissa legatorum exspectare.

Пораженіе Югурты на Муюль.

Iugurtha, ubi Metelli dicta cum factis composuit ac se 48.1 suis artibus temptari animadvortit, quippe cui verbis pax nuntiabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium temptati, coactus rerum necessitudine statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriae adductus ex 2 opportunitate loci, quam maxumas potest copias omnium generum parat ac per tramites occultos exercitum Metelli antevēnit.

Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in divisione 3 possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul, a quo aberat mons ferme milia passuum viginti tractu pari, vastus ab natura et humano cultu; sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertingens, vestitus oleastro ac murtētis aliisque generibus arborum, quae humi arido atque harenoso gignuntur. Media autem planities desertā penuriā aquae 4 praeter flumini propinqua loca: ea, consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

- 49.1 Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum docuimus, Iugurtha, extenuata suorum acie, consedit. Elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcārem praefecit eumque edōcet, quae ageret; ipse propior montem cum omni equitatu et peditibus delectis suos collōcat. Dein singulas turmas et manipulos circumiens monet atque obtestatur, uti, memōres pristinae virtutis et victoriae, sese regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: *cum eis certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint; ducem illis, non animum mutatum; quae ab imperatore decuerint, omnia suis provisā, locum superiorem, ut prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus aut rudes cum belli melioribus manum consererent; proinde parati intentique essent signo dato Romanos invadere: illum diem aut omnis labores et victorias confirmaturum aut maxumarum aerumnarum initium fore.* Ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecuniā aut honore extulerat, commonefacere benefici sui et eum ipsum aliis ostentare, postremo pro cuiusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando alium alio modo excitare, cum interim Metellus, ignarus hostium monte degrediens, cum exercitu conspicatur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet (nam inter virgulta equi Numidaeque consederant, neque plane occultati humilitate arborum et tamen incerti, quidnam esset, cum natura loci, tum dolo ipsi atque signa militaria obscurati), dein, brevi cognitis insidiis, paulisper agmen constituit. Ibi, commutatis ordinibus in dextro latere, quod proximum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit, inter manipulos funditores et sagittarios dispertit, equitatum omnem in cornibus locat, ac pauca pro tempore milites hortatus aciem, sicuti instruxerat, transvorsis principiis in planum deducit. Sed ubi Numidas quietos neque colle degredi animadvortit, veritus ex anni tempore et inopia aquae, ne siti conficeretur exercitus, Ru-
- 50.1

tilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum praemisit ad flumen, uti locum castris antecaperet, existumans hostis crebro impetu et transvorsis proeliis iter suum remoratorios et, quoniam armis diffident, lassitudinem et sitim militum temptatorios. Deinde ipse pro re atque loco, 2 sicuti monte descenderat, paulatim procedere, Marius post principia habere, ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine principes facti erant.

At Iugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos 3 praetergressum videt, praesidio quasi duum milium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat, ne forte cedentibus adversariis receptui ac post munimento foret. Dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidae alii postremos cae- 4 dere, pars a sinistra ac dextra temptare, infensi adesse atque instare, omnibus locis Romanorum ordines conturbare, quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto proelio ipsi modo eminus sauciabantur neque contra feriundi aut conserundi manum copia erat. Ante iam docti 5 ab Iugurtha equites, ubi Romanorum turma insequi coeperat, non confertim neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxime divorsi. Ita numero priores, si ab persequendo 6 hostis deterrere nequiverant, disiectos ab tergo aut lateribus circumveniebant; sin opportunior fugae collis quam campi fuerat, eam vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere, nostros asperitas et insolentia loci retinebat. Ceterum 51.1 facies totius negotii varia, incerta, foeda atque miserabilis: dispersi a suis pars cedere, alii insequi, neque signa neque ordines observare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare; arma, tela, equi, viri, hostes atque cives permixti, nihil consilio neque imperio agi, fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cum etiam tum eventus in 2 incerto erat. Denique, omnibus labore et aestu languidis, Metel-

lus, ubi videt Numidas minus instare, paulatim milites in unum conducit, ordines restituit et cohortis legionarias quatuor adversum pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare et hortari milites, ne deficerent neu paterentur hostis fugientis vincere: *neque illis castra esse neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent; in armis omnia sita.* Sed ne Iugurtha quidem interea quietus erat: circumire, hortari, renovare proelium et ipse cum delectis temptare omnia; subvenire suis, hostibus dubiis instare; quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant, ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus, Iugurthae alia omnia praeter milites opportuna. Denique Romani, ubi intellegunt neque sibi perfugium esse neque ab hoste copiam pugnandi fieri (et iam die vesper erat), advorso colle, sicuti praecceptum fuerat, evadunt. Amisso loco Numidae fusi fugatique; pauci interiire, plerosque velocitas et regio hostibus ignara tutata sunt.

Нападение Бомилькара на Рутилия.

Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pedestrium praefectum ab Iugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius praetergressus est, paulatim suos in aequom locum deducit ac, dum legatus ad flumen, quo praemissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedissee iam et animo vacuom accepit simulque ex Iugurthae proelio clamorem augeri, veritus, ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri officeret,

latius porrigit eoque modo ad Rutili castra procedit. Romani **53.1** ex improvise pulveris vim magnam animadvortunt: nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari, post, ubi aequabilem manere et, sicuti acies movebatur, magis magisque appropinquare vident, cognita re, properantes arma capiunt ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. Deinde, ubi propius ventum est, ² utrimque magno clamore concurritur. Numidae tantum modo ³ remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum atque ita disiectos circumveniri vident, fugam faciunt, ac plerique, abiectis armis, collis aut noctis, quae iam aderat, auxilio integri abeunt. Elephantum quat- ⁴ tuor capti, reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti.

At Romani, quamquam itinere atque opere castrorum et ⁵ proelio fessi laetique victoria erant, tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obviam procedunt; nam dolus Numidarum nihil languidi neque remissi ⁶ patiebatur. Ac primo obscura nocte, postquam haud procul ⁷ inter se erant, strepitu velut hostes adventare, alteri apud alteros formidinem simul et tumultum facere, et paene imprudentiā admissum facinus miserabile, ni utrimque praemissi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repente gaudium ⁸ mutatur, milites alius alium laeti appellant, acta edocent atque audiunt, sua quisque fortia facta ad caelum fert. Quippe res humanae ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet, advorsae res etiam bonos detrectant.

Объ стороны измѣняютъ способъ веденія войны.

Metellus, in eisdem castris quadriduo moratus, saucios **54.1** cum cura reficit, meritos in proeliis more militiae donat, univorsos in contione laudat atque agit gratias; hortatur, ad

cetera, quae levia sunt, parem animum gerant: *pro victoria*
 2 *satis iam pugnatum, reliquos labores pro praeda fore.* Tamen
 interim transfugas et alios opportunos, Iugurtha ubi gentium
 aut quid agitaret, cum paucisne esset an exercitum haberet,
 3 ut sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca
 saltuosa et naturā munitā receperat ibique cogebat exer-
 citum numero hominum ampliolem, sed hebētem infirmumque,
 4 agri ac pecoris magis quam belli cultorem. Id eā gratiā
 eveniebat, quod praeter regiones equites nemo omnium Numida
 ex fuga regem sequitur. Quo cuiusque animus fert, eo disce-
 dunt, neque id flagitium militiae ducitur: ita se mores
 habent.

5 Igitur Metellus, ubi videt regis etiam tum animum fero-
 cem esse, bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine geri
 non posset, praeterea iniquom certamen sibi cum hostibus,
 minore detrimento illos vinci quam suos vincere, statuit non
 proeliis neque in acie, sed alio more bellum gerendum.

6 Itaque in loca Numidiae opulentissima pergit, agros vastat,
 multa castella et oppida, temere munita aut sine praesidio,
 capit incenditque, puberes interficit, iubet alia omnia militum
 praedam esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti
 obsides; frumentum et alia, quae usui forent, affatim praebita;
 7 ubicumque res postulabat, praesidium impositum. Quae nego-
 tia multo magis quam proelium male pugnatum ab suis re-
 8 gem terrebant: quippe, cuius spes omnis in fuga sita erat,
 sequi cogeatur et, qui sua loca defendere nequiverat, in
 9 alienis bellum gerere. Tamen ex copia, quod optimum vide-
 batur, consilium capit: exercitum plerumque in eisdem locis
 opperiri iubet, ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur,
 nocturnis et aviis itineribus ignoratus Romanos palantis re-
 10 pente aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi ca-
 piuntur, nemo omnium intactus profugit, et Numidae, prius

quam ex castris subveniretur, sicuti iussi erant, in proximos collis discedunt.

Interim Romae gaudium ingens ortum, cognitis Metelli^{55.1} rebus, ut seque et exercitum more maiorum gereret, ut in advorso loco victor tamen virtute fuisset, hostium agro potiretur, Iugurtham, magnificum ex Albini socordia, spem salutis in solitudine aut fugā coëgisset habere. Itaque senatus² ob ea feliciter acta dis immortalibus supplicia decernere, civitas, trepida antea et sollicita de belli eventu, laeta agere, de Metello fama praeclara esse.

Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis fe³stinare, cavere tamen, necūbi hosti opportunus fieret, meminisse post gloriam invidiam sequi. Ita, quo clarior erat, eo⁴ magis anxius erat, neque post insidias Iugurthae effuso exercitu praedari: ubi frumento aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu praesidium agitabant; sed igni magis quam praedā ager vastabatur. Exercitus partem ipse, reliquos Ma⁵rius ducebat: duobus locis haud longe inter se castra facie⁶bant; ubi vi opus erat, cuncti aderant; ceterum, quo fuga⁷ atque formido latius cresceret, divorsi agebant. Eo tempore⁸ Iugurtha per collis sequi, tempus aut locum pugnae quaerere; qua venturum hostem audierat, pabulum et aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere; modo se Metello, interdum Mario ostendere, postremos in agmine temptare ac statim in collis regredi, rursus aliis, post aliis minitari, neque proelium facere neque otium pati, tantum modo hostem ab incepto retinere.

Осада Замы; неудачный приступъ Марія.

Romanus imperator, ubi se dolis fatigari videt neque ab^{56.1} hoste copiam pugnandi fieri, urbem magnam et in ea parte,

quā sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare, ratus, id quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio venturum ibique proelium fore. At ille, quae parabantur a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevēnit. Oppidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis, quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat; praeterea pollicetur in tempore semet cum exercitu affore.

Ita compositis rebus, in loca quam maxime occulta discedit ac post paulo cognoscit Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum, quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit et iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit; simul magna voce Siccensis hortatur, uti cohortis ab tergo circumveniant: *fortunam illis praeclari facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu aetatem acturos*. Ac, ni Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti aut magna pars Siccensium fidem mutavissent: tanta mobilitate sese Numidae gerunt. Sed milites Iugurthini, paulisper ab rege sustentati, postquam maiore vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt.

57.1 Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum, in campo situm, magis opere quam natura munitum erat, nullius idoneae rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta moenia exercitu circumvenit, legatis imperat, ubi quisque curaret. Deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur, neque ea res Numidas terret: infensi intentique sine tumultu manent: proelium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande aut lapidibus pugnare, alii succedere ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi, cupere proelium in manibus

facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere, sudis, 5
pila, praeterea picem, sulphure et taeda mixtam, ardentia
mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor 6
animi satis muniverat; nam plerosque iacula, tormentis aut
manu emissa, volnerabant, parique periculo, sed famā impāri
boni atque ignavi erant.

Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improvise 58.1
castra hostium cum magna manu invadit; remissis, qui in
praesidio erant, et omnia magis quam proelium exspectanti-
bus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, 2
sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma
capere; magna pars volnerati aut occisi. Ceterum ex omni 3
multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Ro-
mani, grege facto, locum cepere paulo quam alii editiorem,
neque inde maxuma vi depelli quiverunt, sed tela eminus
missa remittere, pauci in pluribus minus frustrari; sin Numi-
dae propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere et eos
maxuma vi caedere, fundere atque fugare.

Interim Metellus, cum acerrume rem gereret, clamorem 4
hostilem a tergo accepit; dein, convorso equo, animadvortit
fugam ad se vorsum fieri, quae res indicabat popularis esse.
Igitur equitatum omnem ad castra propere misit ac statim 5
C. Marium cum cohortibus sociorum, eumque lacrumans per
amicitiam perque rem publicam obsēcrat, ne quam contume-
liam remanere in exercitu victore neve hostis inultos abire
sinat. Ille brevi mandata efficit. At Iugurtha, munimento 6
castrorum impeditus, cum alii super vallum praecipitarentur,
alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amis-
sis in loca munita sese recepit. Metellus, infecto negotio,
postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur.

Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egrede- 59.1
retur, equitatum omnem in ea parte, quā regis adventus

erat, pro castris agitare iubet, portas et proxima loca tribuni dispertit, deinde ipse pergit ad oppidum atque, uti
 2 superiore die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros invadit: qui in proximo locati fuerant, paulisper
 3 terrii perturbantur, reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidae resistere quivissent, ni pedites, cum equitibus permixti, magnam cladem in congressu facerent. Quibus illi freti, non, uti equestri proelio solet, sequi, dein cedere, sed advorsis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis hostis paene victos dare.

60.1 Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quisque legatus aut tribunus curabat, eo acerrime niti, neque alius in alio magis quam in sese spem habere; pariterque oppidani agere: oppugnare aut parare omnibus locis, avidius
 2 alteri alteros sauciare quam semet tegere; clamor permixtus hortatione, laetitia, gemitu, item strepitus armorum ad caelum ferri, tela utrimque volare. Sed illi, qui moenia defendebant, ubi hostes paulum modo pugnam remiserant, intenti
 4 proelium equestre prospectabant. Eos, uti quaeque Iugurthae res erant, laetos modo, modo pavidos animadvorteres, ac, sicuti audiri a suis aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare aut niti corporibus et ea huc et
 5 illuc, quasi vitabundi aut iacentes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est (nam is in ea parte curabat), consulto lenius agere ac diffidentiam rei simulare, pati Numidas sine tumultu
 6 regis proelium visere. Ita illis studio suorum astrictis, repente magna vi murum aggreditur, et iam scalis egressi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia praeterea tela ingerunt. Nostri primo resistere; deinde, ubi unae atque alterae scalae comminutae, qui supersteterant afflicti sunt, ceteri quoquo modo potuere,

pauci integri, magna pars vulneribus confecti abeunt. Denique utrimque proelium nox diremit.

*Отступление отъ Замы. Зимовка въ римской провинциі.
Безуспѣшныя переговоры съ Бомилькаромъ и Югуртою.*

Metellus, postquam videt frustra inceptum neque oppidum 61.1
capi neque Iugurtham, nisi ex insidiis aut suo loco, pugnam
facere et iam aestatem exactam esse, ab Zama discedit et
in eis urbibus, quae ad se defecerant satisque munitae loco
aut moenibus erant, praesidia imponit; ceterum exercitum in 2
provinciam, quae proxuma est Numidiae, hiemandi gratia
collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti aut luxu- 3
riae concedit, sed, quoniam armis bellum parum procedebat,
insidias regi per amicos tendere et eorum perfidiā pro armis
uti parat. Igitur Bomilcārem, qui Romae cum Iugurtha fue- 4
rat et inde, vadibus datis, de Massivae nece iudicium fuge-
rat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallundi
erat, multis pollicitationibus aggreditur. Ac primo efficit, uti 5
ad se colloquendi gratia occultus veniat; deinde, fide data,
si Iugurtham vivom aut necatum sibi tradidisset, fore ut illi
senatus impunitatem et sua omnia concederet, facile Numidae
persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum
Romanis fieret, ipse per condiciones ad supplicium traderetur.

Is, ubi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium ac 62.1
miserantem fortunas suas accedit; monet atque lacrumans ob-
testatur, uti aliquando sibi liberisque et genti Numidarum,
optume meritae, provideat: *omnibus proeliis sese victos, agrum
vastatum, multos mortalis captos, occisos, regni opes comminuta
esse; satis saepe iam et virtutem militum et fortunam temp-
tatam: caveat, ne, illo cunctante, Numidae sibi consulant.* His 2
atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit.

3 Mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata
 4 facturum dicerent ac sine ulla pactione sese regnumque suum
 5 in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorii
 6 ordinis ex hibernis accersi iubet; eorum et aliorum, quos
 7 idoneos ducebat, consilium habet. Ita more maiorum ex con-
 8 sili decreto per legatos Iugurthae imperat argenti pondo du-
 9 centa milia, elephantos omnis, equorum et armorum aliquan-
 10 tum. Quae postquam sine mora facta sunt, iubet omnis per
 fugas vinctos adduci. Eorum magna pars, uti iussum erat,
 adducti, pauci, cum primum deditio coepit, ad regem Boc-
 chum in Mauretianiam abierant. Igitur Iugurtha, ubi armis
 virisque et pecunia spoliatus est, cum ipse ad imperandum
 Tisidium vocaretur, rursus coepit flectere animum suum et
 ex mala conscientia digna timere. Denique, multis diebus per
 dubitationem consumptis, cum modo taedio rerum advorsarum
 omnia bello potiora duceret, interdum secum ipse reputaret,
 quam gravis casus in servitium ex regno foret, multis ma-
 gnisque praesidiis nequiquam perditis, de integro bellum sumit.
 Et Romae senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello
 decreverat.

*Третий периодъ войны: не смотря на интриги
 Марія, Метеллъ съ успѣхомъ продолжаетъ войну
 съ Югуртой.*

*Характеристика Марія; его стремленіе къ консульству.
 Просьба Марія объ отставкѣ; отказъ Метелла. Приски
 Марія противъ Метелла.*

63.1 Per idem tempus Uticae forte C. Mario, per hostias dis
 supplicanti, magna atque mirabilia portendi haruspex dixerat:
proinde, quae animo agitabat, fretus dis ageret, fortunam quam

saepissime experiretur: cuncta prospere eventura. At illum 2 iam antea consulatus ingens cupido exagitabat, ad quem capiundum praeter vetustatem familiae alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiae magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubricitatis et divitiarum victor, tantum modo gloriae avidus.

Sed is natus et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum aetas militiae patiens fuit, stipendiis faciendis, non Graecā facundia neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo, 4 ubi primum tribunatum militare a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus, factis notus per omnes tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium, post alium sibi peperit, semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum 6 talis vir (nam postea ambitione praeceptus datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebs, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novos nemo tam clarus neque tam egregiis factis erat, quin indignus illo honore et is quasi pollutus haberetur.

Igitur ubi Marius haruspici dicta eodem intendere videt, 64.1 quo cupido animi hortabatur, ab Metello petendi gratia missionem rogat. Cui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum, commotus insolita re, mirari eius consilium et quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet neu super fortunam animum gereret: *non omnia omnibus cupiunda esse, debere illi res suas satis placere: postremo caveret id petere a populo Romano, quod illi iure negaretur.* Postquam haec atque alia talia dixit neque 3 animus Marii flectitur, respondit, *ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quae peteret.* Ac postea saepius 4

eadem postulanti fertur dixisse: *ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum*. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter viginti. Quae res Marium cum pro honore, quem affectabat, 5 tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessumis consultoribus, grassari: neque facto ullo neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret; milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio quam antea habere; apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticae erat, criminose simul et magnifice de bello loqui: *dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum; ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis et regiae superbiae imperio nimis gauderet*. Quae omnia illis eo firmiora videbantur, quia diuturnitate belli res familiaris corruperant et animo cupienti nihil satis festinatur.

65.1 Erat praeterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissae nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus et 2 ob eam causam mente paulum imminuta. Cui Metellus petenti, more regum ut sellam iuxta poneret, item postea custodiae causa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum more foret, quos populus Romanus reges appellavisset, praesidium, quod contumeliosum in eos foret, 3 si equites Romani satellites Numidae traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur atque hortatur, ut contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio poenas petat; hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: *illum regem, ingentem virum, Masinissae nepotem esse; si Iugurtha captus aut occisus foret, imperium Numidiae sine mora habiturum; id adeo mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum* 4 *missus foret*. Itaque et illum et equites Romanos, milites et negotiatores, alios ipse, plerosque pacis spes impellit, uti Ro-

mam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic illi multis a mortilibus honestissima suffragatione consulatus petebatur; simul ea tempestate plebs, nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

Югурта возобновляетъ враждебныя дѣйствія. Избѣненіе римскаго гарнизона жителями Ваги и ихъ наказаніе.

Interim Iugurtha, postquam, omissa deditioe, bellum in-66.1
cipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum; civitates, quae ab se defecerant, formidine aut ostentando praemia affectare, communire suos locos, arma, tela aliaque, quae spe pacis amiserat, reficere aut commercari; servitia Romanorum allicere et eos ipsos, qui in praesidiis erant, pecuniā temptare: prorsus nihil intactum neque quietum pati, cuncta agitare.

Igitur Vagenses, quo Metellus initio, Iugurtha pacificante, 2
praesidium imposuerat, fatigati regis suppliciis neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se coniurant; nam volgus, uti plerumque solet, et maxume Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio advorsum. Dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quod is festus celebratusque per omnem Africam ludum et lasciviam magis quam formidinem ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones tribu- 3
nosque militaris et ipsum praefectum oppidi, T. Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant; eos omnis praeter Turpilium inter epulas obtruncant; postea milites palantis, inermos, quippe in tali die ac sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium 4
rerum incitati, quīs, acta consiliumque ignorantibus, tumul-

67.1 tus ipse et res novae satis placebant. Romani milites, im-
 proviso metu incerti ignarique, quid potissimum facerent,
 trepidare: arce oppidi, ubi signa et scuta erant, praesidium
 hostium, portae ante clausae fugā prohibebant; ad hoc muli-
 2 eres puerique pro tectis aedificiorum saxa et alia, quae lo-
 3 cus praebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps ma-
 lum, neque a fortissimis infirmissimo generi resisti posse:
 iuxta boni malique, strenui et imbelles inulti obruncari. In
 ea tanta asperitate, saevissimis Numidis et oppido undique
 clauso, Turpilius praefectus unus ex omnibus Italicis intac-
 tus profūgit. Id misericordiane hospitis an pactione aut casu
 ita evenerit, parum comperimus, nisi, quia illi in tanto malo
 turpis vita integrā famā potior fuit, improbus intestabilisque
 videtur.

68.1 Metellus, postquam de rebus Vagae actis comperit, pau-
 lisper maestus ex conspectu abit; deinde, ubi ira et aegritudo
 permixta sunt, cum maxuma cura ultum ire iniurias festinat.
 2 Legionem, cum qua hiemabat, et quam plurimos potest Nu-
 midas equites pariter cum occasu solis expeditos educit et
 postero die circiter horā tertiā pervēnit in quandam planitiem,
 3 locis paulo superioribus circumventam. Ibi milites, fessos iti-
 neris magnitudine et iam abnuentis omnia, docet oppidum
 Vagam non amplius mille passuum abesse: *decere illos reli-
 quom laborem aequo animo pati, dum pro civibus suis, viris
 fortissimis atque miserrimis, poenas caperent*; praeterea prae-
 4 dam benigne ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in
 primo late, pedites quam artissime ire et signa occultare

69.1 iubet. Vagenses, ubi animum advortēre ad se vorsum exerci-
 tum pergere, primo, uti erat res, Metellum esse rati, portas
 clausere, deinde, ubi neque agros vastari et eos, qui primi
 aderant, Numidas equites vident, rursum Iugurtham arbitrati,
 2 cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente

signo dato, alii volgum, effusum oppido, caedere, alii ad portas festinare, pars turris capere: ira atque praedae spes amplius quam lassitudo posse. Ita Vagenses biduom modo ex 3 perfidia laetati: civitas magna et opulens cuncta poenae aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi unum ex 4 omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus verberatusque capite poenas solvit; nam is civis ex Latio erat.

Заговоръ Бомилькара противъ Югурты. Казнь Бомилькара.

Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha dedi-70.1 tionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi et ipse eum suspiciens, novas res cupere, ad perniciem eius dolum quaerere, die noctuque fatigare animum; denique omnia temp- 2 tando socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, clarum acceptumque popularibus suis, qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare et omnis res exsequi solitus erat, quae Iugurthae fesso aut maioribus astricto superaverant: ex quo illi gloria opesque inventae. Igitur utri- 3 usque consilio dies insidiis statuitur; cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, 4 quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager, inultis hostibus, vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris 5 percussus, ad tempus non venit metusque rem impediabat, Bomilcar, simul cupidus incepta patrandi et timore soci anxius, ne, omisso vetere consilio, novom quaereret, litteras ad eum per homines fidelis mittit; in quis mollitiam socordiamque viri accusare, testari deos, per quos iuravisset, monere, ne praemia Metelli in pestem converteret: *Iugurthae exitium adesse; ceterum suane an Metelli virtute periret, id modo agi-*

tari: proinde reputaret cum animo suo, praemia an cruciatum

- 71.1 *mallet.* Sed cum eae litterae allatae, forte Nabdalsa exercito
 2 corpore fessus in lecto quiescebat, ubi, cognitis Bomilcaris
 verbis, primo cura, deinde, uti aegrum animum solet, som-
 3 nus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus
 acceptusque et omnium consiliorum, nisi novissumi, particeps.
 4 Qui postquam allatas litteras audivit et, ex consuetudine ra-
 tus operā aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiit,
 dormiente illo epistulam, super caput in pulvino temere posi-
 tam, sumit ac perlēgit, dein propere, cognitis insidiis, ad re-
 5 gem pergit. Nabdalsa paulo post experrectus, ubi neque epi-
 stulam repperit et rem omnem, uti acta erat, cognovit, primo
 indicem persequi conatus, postquam id frustra fuit, Iugur-
 tham placandi gratia accedit; dicit, quae ipse paravisset fa-
 cere, perfidia clientis sui praeventa; lacrumans obtestatur per
 amicitiam perque sua antea fideliter acta, ne super tali sce-
 72.1 lere suspectum sese haberet. Ad ea rex, aliter atque animo
 gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos
 socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat, ne
 2 qua ex eo negotio seditio oreretur. Neque post id locorum
 Iugurthae dies aut nox ulla quieta fuit: neque loco neque
 mortali cuiquam aut tempori satis credere, civis hostisque
 iuxta metuere, circumspectare omnia et omni strepitu pave-
 scere, alio atque alio loco, saepe contra decus regium, noctu
 requiescere, interdum somno excitus, arreptis armis, tumul-
 tum facere: ita formidine quasi vecordia exagitari.

*Метелль отпускаетъ Маріа въ Римъ. Марій избирается
 въ консулы и назначается вмѣсто Метелла главнокомандую-
 щимъ въ войнѣ съ Югуртою.*

- 73.1 Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio pate-
 facto ex perfugis cognovit, rursus tamquam ad integrum bel-

lum cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profec- 2
tione, simul et invitum et offensum sibi parum idoneum ra-
tus, domum dimittit.

Et Romae plebes, litteris, quae de Metello ac Mario mis- 3
sae erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant.
Imperatori nobilitas, quae antea decori fuit, invidiae esse; at 4
illi alteri generis humilitas favorem addiderat. Ceterum in
utroque magis studia partium quam bona aut mala sua mo-
derata. Praeterea seditiosi magistratus volgum exagitare, 5
Metellum omnibus contionibus capitis arcessere, Marii virtu-
tem in maius celebrare. Denique plebes sic accensa, uti 6
opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus
sitae erant, relictis operibus, frequentarent Marium et sua
necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsa nobili- 7
tate, post multas tempestates novo homini consulatus manda-
tur. Et postea populus, a tribuno plebis T. Manlio Mancino
rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens
Marium iussit.

Побѣда Метелла надъ Югуртою и взятіе Фалы.

Eodem tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum pleros-74.1
que ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii
ad regem Bocchum profugerant, cum neque bellum geri sine
administris posset et novorum fidem in tanta perfidia vete-
rum experiri periculosum duceret, varius incertusque agita-
bat. Neque illi res neque consilium aut quisquam hominum
satis placebat: itinera praefectosque in dies mutare, modo ad-
vorsum hostis, interdum in solitudines pergere, saepe in fuga
ac post paulo in armis spem habere, dubitare, virtuti an fidei
popularium minus crederet: ita, quocumque intenderat, res
advorsae erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus 2

cum exercitu ostendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore
 3 parati instructique, dein proelium incipitur. Qua in parte rex
 pugnae affuit, ibi aliquamdiu certatum, ceteri eius omnes
 milites primo congressu pulsati fugatique. Romani signorum et
 armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti; nam
 ferme Numidis in omnibus proeliis magis pedes quam arma
 tuta sunt.

75.1 Eā fugā Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens
 cum perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Thalam
 pervenit, in oppidum magnum atque opulentum, ubi plerique
 2 thesauri filiorumque eius multus pueritiae cultus erat. Quae
 postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam
 flumenque proximum in spatio milium quinquaginta loca arida
 atque vasta esse cognoverat, tamen spe patrandi belli, si eius
 oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere ac natu-
 3 ram etiam vincere aggreditur. Igitur omnia iumenta sarcinis
 levare iubet, nisi frumento dierum decem, ceterum utris modo
 4 et alia aquae idonea portari. Praeterea conquiret ex agris
 quam plurimum potest domiti pecoris: eo imponit vasa cuius-
 que modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numida-
 5 rum; ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Me-
 tello dederant, quam plurimum quisque aquae portaret, diem
 6 locumque, ubi praesto forent, praedicit; ipse ex flumine, quam
 proximum oppido aquam esse supra diximus, iumenta onerat.
 7 Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde, ubi ad
 id loci ventum, quo Numidis praeceperat, et castra posita
 munitaque sunt, tanta repente caelo missa vis aquae dicitur,
 8 ut ea modo exercitui satis superque foret. Praeterea comme-
 atus spe amplior, quia Numidae, sicuti plerique in nova de-
 9 ditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluvia
 magis usi, eaque res multum animis eorum addidit; nam rati
 sese dis immortalibus curae esse. Deinde postero die contra

opinionem Iugurthae ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se 10
 locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita
 re percussi, nihilo segnius bellum parare; idem nostri facere.
 Sed rex, nihil iam infectum Metello credens, quippe qui om-76.1
 nia, arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ce-
 teris imperitantem, industriā vicerat, cum liberis et magna
 parte pecuniae ex oppido noctu profugit. Neque postea in
 ullo loco amplius uno die aut una nocte moratus: simulabat
 sese negoti gratia properare; ceterum prodicionem timebat,
 quam vitare posse celeritate putabat: nam *talia consilia per
 otium et ex opportunitate capi*. At Metellus, ubi oppidanos 2
 proelio intentos, simul oppidum et operibus et loco munitum
 videt, vallo fossaque moenia circumvenit. Dein duobus locis 3
 ex copia maxume idoneis vineas agere, aggerem iacere et,
 super aggerem impositis turribus, opus et administros tutari.
 Contra haec oppidani festinare, parare: prorsus ab utrisque 4
 nihil reliquom fieri. Denique Romani, multo ante labore proe- 5
 liisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat,
 oppido modo potiti: praeda omnis ab perfugis corrupta. Ei 6
 postquam murum arietibus feriri resque suas afflictas vident,
 aurum atque argentum et alia, quae prima ducuntur, domum
 regiam comportant: ibi, vino et epulis onerati, illaque et do-
 mum et semet igni corrumpunt, et quas victi ab hostibus
 poenas metuerant, eas ipsi volentes pependere.

Просьба жителей Лептиса.

Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad77.1
 Metellum venerant orantes, uti praesidium praefectumque eo
 mitteret: *Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum,
 novis rebus studere, advorsum quem neque imperia magistra-
 tum neque leges valerent; ni id festinaret, in summo periculo*

2 *suam salutem, illorum socios fore.* Nam Leptitani iam inde a
 principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem et postea Ro-
 3 mam miserant amicitiam societatemque rogatum. Deinde, ubi
 ea impetrata, semper boni fidelesque mansere et cuncta a
 4 Bestia, Albino Metelloque imperata nave fecerant. Itaque ab
 imperatore facile, quae petebant, adepti. Emissae eo cohortes
 Ligurum quattuor et C. Annius praefectus.

*Историческая и географическая замѣтка о Лептисѣ. Братья
 Филены.*

78.1 Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus
 profugos ob discordias civilis navibus in eos locos venisse,
 ceterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex re indi-
 2 tum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares
 magnitudine, pari naturā; quorum proxuma terrae praealta
 sunt, cetera, uti fors tulit, alta alia, alia in tempestate vadosa.
 3 Nam ubi mare magnum esse et saevire ventis coepit, limum
 harenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies loco-
 rum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatae.
 4 Eius civitatis lingua modo convorsa conubio Numidarum, le-
 gum cultusque pleraque Sidonica; quae eo facilius retinebant,
 5 quod procul ab imperio regis aetatem agebant. Inter illos et
 frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

79.1 Sed quoniam in eas regiones per Leptitanorum negotia
 venimus, non indignum videtur egregium atque mirabile fa-
 cinus duorum Carthaginiensium memorare: eam rem nos lo-
 2 cus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraque Africā
 imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere.
 3 Ager in medio harenosus, una specie: neque flumen neque
 mons erat, qui finis eorum discerneret. Quae res eos in magno
 4 diurno bello inter se habuit. Postquam utrimque legio-

nes, item classes saepe fusae fugataeque et alteri alteros aliquantum attriverant, veriti, ne mox victos victoresque defessos alius aggrediretur, per indutias sponsonem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: *quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur.* Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philaenis 5 erat, maturavere iter pergere; Cyrenenses tardius iere. Id socordiane an casu acciderit, parum cognovi. Ceterum solet 6 in illis locis tempestas haud secus atque in mari retinere. Nam ubi per loca aequalia et nuda gignentium ventus coortus harenam humo excitavit, ea, magnā vi agitata, ora oculosque implere solet: ita prospectu impedito morari iter. Post- 7 quam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident et ob rem corruptam domi poenas metuunt, criminari Carthaginensis ante tempus domo digressos, conturbare rem, denique omnia malle quam victi abire. Sed cum Poeni aliam condi- 8 cionem, tantum modo aequam, peterent, Graeci optionem Carthaginensium faciunt, ut vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur, vel eadem condicione sese, quem in locum vellent, processuros. Philaeni, condicione pro- 9 bata, seque vitamque suam rei publicae condonavere: ita vivi obrūti. Carthaginenses in eo loco Philaenis fratribus aras con- 10 secravere aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

*Югурта заключаеъ союзъ съ мавретанскимъ царемъ Бокхомъ;
иъ походъ на Цирту.*

Iugurtha, postquam, amissā Thalā, nihil satis firmum contra 80.1 Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus, pervēnit ad Gaetulos, genus hominum ferum incultumque et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem 2 in unum cogit ac paulatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Prae- 3

terea regis Bocchi proximos magnis muneribus et maioribus promissis ad studium sui perducit, quīs adiutoribus regem aggressus impellit, uti advorsus Romanos bellum incipiat. 4 Id eā gratiā facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat foedus et amicitiam 5 petitem, quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediverant, caeci avaritiā, quīs omnia honesta atque inhonestā 6 vendere mos erat. Et iam antea Iugurthae filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur, quia singuli, pro opibus quisque, quam plurimas uxores, denas alii, alii plaris habent, sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur: nullā pro sociā obtinet, pariter omnes viles sunt.

81.1 Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide data et accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: *Romanos iniustos, profundā avaritiā, communis omnium hostis esse; eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi, quis omnia regna advorsa sint; tum sese, paulo ante Carthaginiensis, item regem Persen, post uti quisque opulentissimus 2 videatur, ita Romanis hostem fore.* Eis atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum iter constituunt, quod ibi Metellus 3 praedam captivosque et impedimenta locaverat. Ita Iugurtha ratus aut capta urbe operae pretium fore, aut, si dux Romanus 4 manus auxilio suis venisset, proelio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere, ne moras agitando aliud quam bellum mallet.

Метеллъ, узнавъ о назначеніи Марія на свое мѣсто, избѣгаетъ рѣшительныхъ дѣйствій; его переговоры съ Бокхомъ.

82.1 Imperator, postquam de regum societate cognovit, non temere neque, uti saepe iam, victo Iugurtha, consueverat,

omnibus locis pugnandi copiam facit; ceterum haud procul ab Cirta, castris munitis, reges opperitur, melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novos hostis accesserat, ex comodo pugnam facere.

Interim Romā per litteras certior fit provinciam Numidiam Mario datam; nam consulem factum ante acceperat. Quibus rebus supra bonum aut honestum percussus, neque lacrimas tenere neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus nimis molliter aegritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant, alii bonum ingenium contumeliā accensum esse, multi quod iam parta victoria ex manibus eriperetur. Nobis satis cognitum est illum magis honore Mari quam iniuriā suā excruciatum neque tam anxie laturum fuisse, si adempta provincia alii quam Mario traderetur.

Igitur, eo dolore impeditus et quia stultitiae videbatur **83.1** alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit postulatum, ne sine causa hostis populo Romano fieret: *habere tum magnam copiam societatis amicitiaeque coniungundae, quae potior bello esset, et quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. Omne bellum sumi facile, ceterum aegerrume desinere; non in eiusdem potestate initium eius et finem esse; incipere cuivis, etiam ignavo, licere, deponi, cum victores velint. Proinde sibi regnoque suo consuleret neu florentis res suas cum Iugurthae perditis misceret.* Ad ea rex satis placide verba facit: *sese pacem cupere, 2 sed Iugurthae fortunarum misereri; si eadem illi copia fieret, omnia conventura.* Rursus imperator contra postulata Bocchi **3** nuntios mittit: ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, saepe ab utroque missis remissisque nuntiis, tempus procedere et ex Metelli voluntate bellum intactum trahi.

*Четвертый периодъ войны: Марій во главѣ римской
арміи; его победы надъ Югуртой.*

Приготовленія Марія къ войнѣ и рѣчь его къ народу.

84.1 At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare, singulos modo, modo univorsos laedere: dictitare sese consulatum ex victis illis spolia cepisse, alia praeterea magna pro se et illis dolentia. Interim, quae bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum, auxilia a populis et regibus sociisque arcessere, praeterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque militiae, paucos fama cognitos accire et ambiundo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquam advorsus erat, de ullo negotio abnuere audebat; ceterum supplementum etiam laetus decreverat, quia neque plebi militia volenti putabatur et Marius aut belli usum aut studia volgi amissurus. Sed ea res frustra sperata: tanta lubido cum Mario eundi plerisque invaserat. Sese quisque praedā locupletem fore, victorem domum rediturum, alia huiusce modi animis trahebant, et eos non paulum oratione sua Marius arreixerat. Nam postquam, omnibus, quae postulaverat, decretis, milites scribere volt, hortandi causa simul et nobilitatem, uti consueverat, exagitandi contionem populi advocavit. Deinde hoc modo diseruit:

85.1 «Scio ego, Quirites, plerosque non eisdem artibus imperium a vobis petere et, postquam adepti sunt, gerere: primo «industrios, supplices, modicos esse, dein per ignaviam et 2 «superbiam aetatem agere. Sed mihi contra ea videtur: nam, «quo pluris est univorsa res publica quam consulatus aut praetura, eo maiore cura illam administrari quam haec peti debere.

«Neque me fallit, quantum cum maximo beneficio vostro 3
 «negoti sustineam. Bellum parare simul et aerario parcere,
 «cogere ad militiam eos, quos nolis offendere, domi forisque
 «omnia curare et ea agere inter invidos, occursantis, factio-
 «sos—opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deli- 4
 «quere, vetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum et
 «affinium opes, multae clientelae, omnia haec praesidio as-
 «sunt; mihi spes omnes in memet sitae, quas necesse est
 «virtute et innocentia tutari: nam alia infirma sunt. Et illud 5
 «intellego, Quirites, omnium ora in me convorsa esse, aequos
 «bonosque favere (quippe mea bene facta rei publicae proce-
 «dunt), nobilitatem locum invadundi quaerere. Quo mihi 6
 «acrius annitundum est, uti neque vos capiamini et illi fru-
 «stra sint. Ita ad hoc aetatis a pueritia fui, uti omnis labo- 7
 «res et pericula consueta habeam. Quae ante vostra benefi- 8
 «cia gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede, deseram,
 «non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus 9
 «temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere; mihi,
 «qui omnem aetatem in optumis artibus egi, bene facere iam
 «ex consuetudine in naturam vortit.

«Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis, quam rem 10
 «nobilitas aegerrime tulit. Quaeso, reputate cum animis vo-
 «stris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo no-
 «bilitatis ad hoc aut aliud tale negotium mittatis, hominem
 «veteris prosapiae ac multarum imaginum et nullius stipendi:
 «scilicet ut in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet,
 «sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerum- 11
 «que evenit, ut, quem vos imperare iussistis, is imperatorem
 «alium quaerat. Atque ego scio, Quirites, qui, postquam con- 12
 «sules facti sunt, et acta maiorum et Graecorum militaria
 «praecepta legere coeperint: praeposteri homines; nam ge-
 «rere quam fieri tempore posterius, re atque usu prius est.

- 13 «Comparete nunc, Quirites, cum illorum superbiā me, homi-
 «nem novom. Quae illi audire aut legere solent, eorum par-
 «tem vidi, alia egomet gessi: quae illi litteris, ea ego mili-
 14 «tando didici. Nunc vos existumate, facta an dicta pluris
 «sint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam:
 15 «mihi fortuna, illis probra obiectantur. Quamquam ego na-
 «turam unam et communem omnium existumo, sed fortissu-
 16 «mum quemque generosissimum. Ac si iam ex patribus Al-
 «bini aut Bestiae quaeri posset, mene an illos ex se gigni
 «maluerint, quid responsuros creditis, nisi sese liberos quam
 17 «optimos voluisse? Quod si iure me despiciunt, faciant idem
 «maioribus suis, quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas coepit.
 18 «Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentiae,
 19 «periculis etiam meis, quoniam per haec illum cepi. Verum
 «homines, corrupti superbiā, ita aetatem agunt, quasi vestros
 «honores contemnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint.
 20 «Ne illi falsi sunt, qui divorsissimas res pariter exspectant,
 21 «ignaviae voluptatem et praemia virtutis. Atque etiam, cum
 «apud vos aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione
 «maiores suos extollunt: eorum fortia facta memorando cla-
 22 «riores sese putant. Quod contra est. Nam quanto illorum
 23 «vita praeclarius, tanto horum socordia flagitiosior. Et pro-
 «fecto ita se res habet; maiorum gloria posteris quasi lumen
 24 «est neque bona neque mala eorum in occulto patitur. Huius-
 «ce rei ego inopiam fateor, Quirites; verum, id quod multo
 25 «praeclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc vide-
 «te, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arrogant,
 «id mihi ex mea non concedunt, scilicet quia imagines non
 «habeo et quia mihi nova nobilitas est, quam certe pepe-
 «risse melius est quam acceptam corrupisse.
- 26 «Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere velint,
 «abunde illis facundam et compositam orationem fore. Sed

«in vostro maximo beneficio cum omnibus locis me vosque
«maledictis lacerent, non placuit reticere, ne quis modestiam
«in conscientiam duceret. Nam me quidem ex animi mei 27
«sententia nulla oratio laedere potest: quippe vera necesse
«est bene praedicerent, falsa vita moresque mei superant. Sed 28
«quoniam vostra consilia accusantur, qui mihi summum ho-
«nore et maximum negotium imposuistis, etiam atque etiam
«reputate, num eorum paenitendum sit. Non possum fidei 29
«causa imagines neque triumphos aut consulatus maiorum
«meorum ostentare, at, si res postulet, hastas, vexillum,
«phaleras, alia militaria dona, praeterea cicatrices advorso
«corpore. Hae sunt meae imagines, haec nobilitas, non here- 30
«ditate relicta, ut illa illis, sed quae ego meis plurimis la-
«boribus et periculis quaesivi. Non sunt composita verba 31
«mea; parvi id facio: ipsa se virtus satis ostendit; illis arti-
«ficio opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neque litte- 32
«ras Graecas didici: parum placebat eas discere, quippe quae
«ad virtutem doctoribus nihil profuerant. At illa multo op- 33
«tuma rei publicae doctus sum: hostem ferire, praesidium
«agitare, nihil metuere nisi turpem famam, hiemem et aesta-
«tem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam
«et laborem tolerare. His ego praeceptis milites hortabor 34
«neque illos arte colam, me opulenter, neque gloriam meam,
«laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. 35
«Namque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio co-
«gere, id est dominum, non imperatorem esse. Haec atque talia 36
«maiores vestri faciundo seque remque publicam celebravere.
«Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos, illorum 37
«aemulos, contemnit et omnis honores non ex merito, sed
«quasi debitos a vobis repētit. Ceterum homines superbissimi 38
«procul errant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis reli-
«quere, divitias, imagines, memoriam sui praeclaram; virtu-

«tem non reliquere neque poterant: ea sola neque datur dono
 39 «neque accipitur. Sordidum me et incultis moribus aiunt,
 «quia parum scite convivium exorno neque histrionem ullum,
 40 «neque pluris preti coquam quam vilicum habeo. Quae mihi
 «lubet confiteri, Quirites. Nam ex parente meo et ex aliis
 «sanctis viris ita accepi: *munditias mulieribus, viris laborem*
 «*convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriae quam divi-*
 41 «*tiarum esse: arma, non suppellectilem decori esse.* Quin ergo,
 «quod iuvat, quod carum aestumant, id semper faciant:
 «ament, potent; ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem
 «agant, in conviviis, dediti ventri: sudorem, pulverem et
 «alia talia relinquunt nobis, quibus illa epulis iucundiora
 42 «sunt. Verum non ita est. Nam ubi se flagitiis dedeco-
 «raverunt turpissimi viri, bonorum praemia ereptum eunt.
 43 «Ita iniustissime luxuria et ignavia, pessumae artes, illis,
 «qui coluere eas, nihil efficiunt, rei publicae innoxiae cladi sunt.
 44 «Nunc, quoniam illis, quantum mei mores, non illorum
 «flagitia posebant, respondi, pauca de re publica loquar.
 45 «Primum omnium de Numidia bonum habete animum, Qui-
 «rites. Nam quae ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt,
 «omnia removistis, avaritiam, imperitiam atque superbiam.
 «Deinde exercitus ibi est, locorum sciens, sed mehercule
 46 «magis strenuus quam felix. Nam magna pars eius avaritiā
 47 «aut temeritate ducum attrita est. Quam ob rem vos, qui-
 «bus militaris aetas est, annitimini mecum et capessite rem
 «publicam, neque quemquam ex calamitate aliorum aut impe-
 «ratorum superbiā metus ceperit. Egomet in agmine aut in
 «proelio consultor idem et socius periculi vobiscum adero,
 48 «meque vosque in omnibus rebus iuxta geram. Et profecto,
 «dis iuvantibus, omnia matura sunt, victoria, praeda, laus.
 «Quae si dubia aut procul essent, tamen omnis bonos rei
 49 «publicae subvenire decebat. Etenim nemo ignaviā immorta-

«lis factus est, neque quisquam parens liberis, uti aeterni
 «forent, optavit, magis uti boni honestique vitam exigent.
 «Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: 50
 «nam strenuis abunde dictum puto».

Марійъ вступаетъ въ должность главнокомандующаго; его заботы о поднятіи духа въ войскъ. Возобновленіе войны съ Югуртой.

Huiusce modi oratione habita, Marius, postquam plebis **86.1** animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis aliisque utilibus navis onerat; cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. Ipse interea milites scribere, non more maiorum neque ex classibus, sed uti cuiusque lubido erat, capite census plerosque. Id factum alii inopiā bonorum, alii per **3** ambitionem consulis memorabant, quod ab eo genere celebratus auctusque erat, et homini, potentiam quaerenti, egentissimus quisque opportunissimus, cui neque sua cara, quippe quae nulla sunt, et omnia cum pretio honesta videntur.

Igitur Marius, cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato; nam **5** Metellus conspectum Mari fugerat, ne videret ea, quae audita animus tolerare nequiverat.

Sed consul, expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, **87.1** in agrum fertilem et praedā onustum proficiscitur, omnia ibi capta militibus donat, dein castella et oppida, naturā et viris parum munita, aggreditur, proelia multa, ceterum levia, alia aliis locis facere. Interim novi milites sine metu pugnae adesse, videre fugientis capi aut occīdi, fortissimum quemque tutissimum, armis libertatem, patriam parentes-

3 que et alia omnia tegi, gloriam atque divitias quaeri. Sic
 brevi spatio novi veteresque coaluere et virtus omnium aequalis
 facta.

4 At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, divorsi in
 locos difficilis abeunt. Ita Iugurthae placuerat, speranti mox
 effusos hostis invadi posse, Romanos, sicuti plerosque, remoto
 metu, laxius licentiusque futuros.

88.1 Metellus, interea Romam profectus, contra spem suam
 laetissimis animis accipitur, plebi patribusque, postquam in-
 vidia decesserat, iuxta carus.

2 Sed Marius impigre prudenterque suorum et hostium res
 pariter attendere: cognoscere, quid boni utrisque aut contra
 esset, explorare itinera regum, consilia et insidias eorum
 antevenire, nihil apud se remissum neque apud illos tutum

3 pati. Itaque et Gaetulos et Iugurtham, ex sociis nostris prae-
 das agentis, saepe aggressus in itinere fuderat, ipsumque

4 regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quae
 postquam gloriosa modo neque belli patrandi cognovit, stau-
 tuit urbis, quae viris aut loco pro hostibus et advorsum se
 opportunissimae erant, singulas circumvenire: *ita Iugurtham*

aut praesidiis nudatum, si ea pateretur, aut proelio certatu-

5 *rum.* Nam Bocchus nuntios ad eum saepe miserat: *velle po-*

6 *puli Romani amicitiam: ne quid ab se hostile timeret.* Id si-

mulaveritne, quo improvisus gravior accideret, an mobilitate
 ingeni pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum

89.1 est. Sed consul, uti statuerat, oppida castellaque munita adire,
 partim vi, alia metu aut praemia ostentando avortere ab ho-

2 stibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans Iugurtham

3 ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul

abesse et aliis negotiis intentum accepit, maiora et magis

aspera aggredi tempus visum est.

Взятіе и разрушеніе Капсы.

Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atque 4
valens, nomine Capsa, cuius conditor Hercules Libys memo-
rabatur. Eius cives apud Iugurtham immunes, levi imperio
et ob ea fidelissimi habebantur, muniti advorsum hostis non
moenibus modo et armis atque viris, verum etiam multo
magis locorum asperitate. Nam, praeter oppido propinqua, 5
alia omnia vasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus,
quarum vis, sicuti omnium ferarum, inopiā cibi acrior; ad
hoc natura serpentium, ipsa perniciosa, siti magis quam alia
re accenditur. Eius potiundi Marium maxuma cupido invase- 6
rat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur
et Metellus oppidum Thalam magnā gloriā ceperat, haud
dissimiliter situm munitumque, nisi quod apud Thalam non
longe a moenibus aliquot fontes erant, Capsenses unā modo
atque eā intra oppidum iugi aquā, ceterā pluviā utebantur.
Id ibique et in omni Africa, quae procul a mari incultius 7
agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte
et ferina carne vescebantur et neque salem neque alia irri-
tamenta gulae quaerebant: cibus illis advorsus famem atque
sitim, non lubricitati neque luxuriae erat.

Igitur consul, omnibus exploratis, credo dis fretus (nam 90.1
contra tantas difficultates consilio satis providere non pote-
rat: quippe etiam frumenti inopiā temptabatur, quia Numidae
pabulo pecoris magis quam arvo student et, quodcumque
natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant, ager
autem aridus et frugum vacuos ea tempestate: nam aestatis
extremum erat), tamen pro rei copiā satis providenter exor-
nat: pecus omne, quod superioribus diebus praedae fuerat, 2
equitibus auxiliariis agendum attribuit; A. Manlium legatum
cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium

et commeatum locaverat, ire iubet dicitque se praedabun-
 3 dum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo oc-
 91.1 cultato, perguit ad flumen Tanain. Ceterum in itinere cotidie
 pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter distri-
 buerat, et, ex coriis utres uti fierent, curabat; simul inopiam
 frumenti lenire et, ignaris omnibus, parare, quae mox usui
 forent; denique sexto die, cum ad flumen ventum est, ma-
 2 xuma vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis,
 milites cibum capere atque, uti simul cum occasu solis egre-
 derentur, paratos esse iubet; omnibus sarcinis abiectis, aquā
 3 modo seque et iumenta onerare. Dein, postquam tempus vi-
 sum, castris egreditur noctemque totam itinere facto conse-
 dit; idem proxumā facit; dein tertiā multo ante lucis adven-
 tum pervēnit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius
 duum milium intervallo, ibique quam occultissime potest cum
 4 omnibus copiis opperitur. Sed ubi dies coepit et Numidae,
 nihil hostile metuentes, multi oppido egressi, repente omnem
 equitatum et cum eis velocissimos pedites cursu tendere
 ad Capsam et portas obsidere iubet; deinde ipse intentus
 5 prope sequi neque milites praedari sinere. Quae postquam
 oppidani cognovere, res trepidae, metus ingens, malum im-
 provisum, ad hoc pars civium extra moenia in hostium po-
 6 testate coēgēre, uti deditionem facerent. Ceterum oppidum
 incensum, Numidae puberes interfecti, alii omnes venumdati,
 7 praeda militibus divisa. Id facinus contra ius belli non ava-
 ritia neque scelere consulis admissum, sed quia locus Iugur-
 thae opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mo-
 bile, infidum, ante neque beneficio neque metu coērcitum.

Osada u vziatje ukrypljenja blizь rьki Мулуки.

92.1 Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incom-
 modo peregit, magnus et clarus antea, maior atque clarior

haberi coepit. Omnia non bene consulta in virtutem trahe- 2
bantur: milites, modesto imperio habiti simul et locuplètes,
ad caelum ferre, Numidae magis quam mortalem timere,
postremo omnes, socii atque hostes, credere illi aut mentem
divinam esse aut deorum nutu cuncta portendi.

Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida per- 3
git, pauca, repugnantibus Numidis, capit, plura, deserta prop-
ter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu atque caede
omnia complentur. Denique, multis locis potitus, ac plerisque 4
exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eādem asperi-
tate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem.

Namque haud longe a flumine Muluccha, quod Iugurthae 5
Bocchique regnum diungebat, erat inter ceteram planitiem
mons saxeus, mediocri castello satis patens, in immensum
editus, uno perangusto aditu relicto; nam omnis natura velut
opere atque consulto praeceps. Quem locum Marius, quod 6
ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. Sed ea
res forte quam consilio melius gesta. Nam castello virorum 7
atque armorum satis et magna vis frumenti et fons aquae;
aggeribus turribusque et altis machinationibus locus impor-
tunus; iter castellanorum angustum admodum, utrimque prae-
cisum. Vineae cum ingenti periculo frustra agebantur; nam 8
cum eae paulo processerant, igni aut lapidibus corrumpeban-
tur; milites neque pro opere consistere propter iniquitatem 9
loci neque inter vineas sine periculo administrare: optumus
quisque cadere aut sauciari, ceteris metus augeri. At Marius, 93.1
multis diebus et laboribus consumptis, anxius trahere cum
animo suo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat, an
fortunam opperiretur, quā saepe prospere usus fuerat.

Quae cum multos dies noctisque aestuans agitaret, forte 2
quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius,
castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli,

quod avorsum proeliantibus erat, animum advortit inter saxa
 repentis cocleas; quarum cum unam atque alteram, dein plu-
 res peteret, studio legundi paulatim prope ad summum mou-
 3 tis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more
 4 ingeni humani cupido difficilia faciendi animum adorta. Et
 forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paulum
 modo prona, deinde inflexa atque aucta in altitudinem, quo
 cuncta gignentium natura fert; cuius ramis modo, modo emi-
 nentibus saxis nisus Ligus in castelli planitiem pervenit,
 5 quod cuncti Numidae intenti proeliantibus aderant. Explora-
 tis omnibus, quae mox usui fore ducebat, eadem regreditur,
 non temere, uti ascenderat, sed temptans omnia et circum-
 spiciens.

6 Itaque Marium propere adit, acta edocet, hortatur, ab
 ea parte, quā ipse ascenderat, castellum temptet; pollicetur
 7 sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promissa
 eius cognitum ex praesentibus misit. Quorum uti cuiusque
 ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nuntiavere;
 8 consulis animus tamen paulum arrectus. Itaque ex copia
 tubicinum et cornicinum numero quinque quam velocissimos
 delegit et cum eis, praesidio qui forent, et quattuor centu-
 riones, omnisque Liguri parere iubet et ei negotio proximum
 94.1 diem constituit. Sed ubi ex praecepto tempus visum, paratis
 compositisque omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui e
 centuriis erant, praedocti ab duce, arma ornatumque muta-
 verant: capite atque pedibus nudis, uti prospectus nisusque
 per saxa facilius foret; super terga gladii et scuta, verum
 ea Numidica ex coriis, ponderis gratiā simul et offensa quo
 2 levius streperent. Igitur praegrediens Ligus saxa et si quae
 vetustae radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati
 milites facilius escenderent, interdum timidos insolentiā iti-
 neris levare manu; ubi paulo asperior ascensus erat, singulos

prae se inermos mittere, deinde ipse cum illorum armis sequi; quae dubia nisu videbantur, potissimum temptare ac saepius eadem ascendens descendensque, dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte, quod omnes, sicut aliis diebus, advorsum hostis aderant.

Marius ubi ex nuntiis, quae Ligus egerat, cognovit, quamquam toto die intentos proelio Numidas habuerat, tum vero, cohortatus milites et ipse extra vineas egressus, testudine acta, succedere et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus terrere. At Numidae, saepe antea vineis Romanorum subvorsis, item incensis, non castelli moenibus sese tutabantur, sed pro muro dies noctisque agitare, maledicere Romanis ac Mario vecordiam obiectare, militibus nostris Iugurthae servitium minari, secundis rebus feroces esse. Interim omnibus, Romanis hostibusque, proelio intentis, magna utrimque vi pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres et pueri, qui visum processerant, fugere, deinde uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti, armati inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere ac ple-rosque tantum modo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriae certantes murum petere, neque quemquam omnium praeda morari. Sic forte correcta Mari temeritas gloriam ex culpa invenit.

Прибытіе въ Африку квестора Суллы; его характеристика.

Ceterum, dum ea res geritur, L. Sulla quaestor cum magno equitatu in castra venit, quos uti ex Latio et a sociis cogeret, Romae relictus erat.

Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum visum est de natura cultuque eius paucis dicere: neque enim alio

loco de Sullae rebus dicturi sumus, et L. Sisenna, optume et diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur.

3 Igitur Sulla gentis patriciae nobilis fuit, familiā prope iam extinctā maiorum ignaviā, litteris Graecis et Latinis iuxta eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriae cupidior; otio luxurioso esse, tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli; facundus, callidus et amicitia facilis, ad simulanda negotia altitudo ingeni incredibilis; multarum rerum ac maxime
4 pecuniae largitor. Atque illi, felicissimo omnium, ante civilem victoriam nunquam super industriam fortuna fuit, multique dubitare, fortior an felicior esset; nam postea quae fecerit, incertum habeo, pudeat an pigeat magis disserere.

96.1 Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam atque in castra Mari cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus
2 factus est. Ad hoc milites benigne appellare, multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia, invitus accipere, sed ea properantius quam aes mutuuum reddere, ipse ab nullo repetere, magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent; ioca
3 atque seria cum humillimis agere; in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adesse, neque interim, quod prava ambitio solet, consulis aut cuiusquam boni famam laedere: tantum modo neque consilio neque manu priorem alium pati, plerosque antevenire. Quibus rebus et artibus brevi Mario militibusque carissimus factus.

Нападение Югурты и Бокха на Марія и ихъ поражение.

97.1 At Iugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utilis, simul et magnam pecuniam amiserat,

ad Bocchum nuntios misit: *quam primum in Numidiam copias adduceret: proeli faciendi tempus adesse*. Quem ubi cunctari 2 accepit et dubium belli atque pacis rationes trahere, rursus, uti antea, proximos eius donis corrumpit ipsique Mauro pollicetur Numidiae partem tertiam, si aut Romani Africā expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo 3 praemio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit.

Ita amborum exercitu coniuncto, Marium, iam in hiberna proficiscentem, vix decuma parte die reliqua, invadunt, rati noctem, quae iam aderat, et victis sibi munimento fore et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant, contra Romanis utrumque casum in tenēbris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium adventu cognovit 4 et ipsi hostes aderant, et, prius quam exercitus aut instrui aut sarcinas colligere, denique ante quam signum aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gaetuli, non acie neque ullo more proeli, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros incurrunt.

Qui omnes, trepidi improvise metu ac tamen virtutis me- 5 mores, aut arma capiebant aut capientis alios ab hostibus defensabant; pars equos escendere, obviam ire hostibus; pugna latrocinio magis quam proelio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites peditesque permixti cedere alii, alii obtruncari, multi, contra advorsos acerrume pugnantes, ab tergo 5 circumveniri; neque virtus neque arma satis tegere, quia hostes numero plures et undique circumfusi erant. Denique Romani veteres et ob ea scientes belli, si quos locus aut casus coniunxerat, orbis facere atque ita ab omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant.

Neque in eo tam aspero negotio Marius territus aut ma- 98.1 gis quam antea demisso animo fuit, sed cum turma sua,

quam ex fortissumis magis quam familiarissimis paraverat, vagari passim ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere; manu consulere militibus, quoniam imperare, conturbatis omnibus, non poterat.

2 Iamque dies consumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere atque, uti reges praeceperant, noctem pro se rati,
 3 acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat, quorum in uno, castris parum amplo, fons aquae magnus erat, alter usui opportunus, quia magna parte
 4 editus et praeceps pauca munimenta quaerebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare iubet; ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit, dein cunctos pleno gradu in collem subducit.
 5 Ita reges, loci difficultate coacti, proelio deterrentur, neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo laetari, exsultare, strepere vocibus, et ipsi duces feroces, quia non fugerant,
 7 pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris et editioribus locis facilia visu magnoque hortamento erant.

99.1 Plurimum vero Marius imperitiā hostium confirmatus, quam maximum silentium haberi iubet, ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere; deinde, ubi lux adventabat, defessis iam hostibus ac paulo ante somno captis, de improvise vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnia signa canere, milites clamorem tollere atque
 2 portis erumpere iubet. Mauri atque Gaetuli, ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque fugere neque arma capere,
 3 neque omnino facere aut providere quicquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instanti-

bus, tumultu, formidine, terrore quasi vecordia ceperat. Denique omnes fusi fugatique: arma et signa militaria pleraque capta, pluresque eo proelio quam omnibus superioribus interempti. Nam somno et metu insolito impedita fuga.

Вторичное нападеніе Югурты и Бокха на Марія и изъ вторичное пораженіе.

Dein Marius, uti coeperat, in hiberna pergit; nam propter 100.1
 ter commeatum in oppidis maritimis agere decreverat. Neque tamen victoriā socors aut insolens factus, sed pariter atque in conspectu hostium quadrato agmine incedere. Sulla cum 2
 equitatu apud dextumos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, praeterea cohortis Ligurum curabat; primos et extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat; perfugae, minime cari et regionum scientissimi, 3
 hostium iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere, apud omnes adesse, laudare et increpare merentis. Ipse armatus intentusque, item milites cogebat; 4
 neque secus, atque iter facere, castra munire, excubium in portas cohortis ex legionibus, pro castris equites auxilios mittere, praeterea alios super vallum in munimentis locare, vigiliis ipse circumire, non tam diffidentiam factum iri, quae imperavisset, quam uti militibus exaequatus cum imperatore labor volentibus esset. Et sane Marius illoque aliisque tem- 5
 poribus Iugurthini belli pudore magis quam malo exercitum coërcebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant, pars a pueritia consuetam duritiam et alia, quae ceteri miserias vocant, voluptati habuisse; nisi tamen res publica pariter ac saevissimo imperio bene atque decore gesta.

Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirta 101.1
 undique simul speculatores citi sese ostendunt, qua re hostis

2 adesse intellegitur. Sed quia divorsi redeuntes alius ab alia
 parte atque omnes idem significabant, consul incertus, quo-
 nam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advor-
 3 sum omnia paratus ibidem opperitur. Ita Iugurtham spes
 frustrata, qui copias in quattuor partis distribuerat, ratus ex
 omnibus aequae aliquos ab tergo hostibus venturos.

4 Interim Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus
 suos, turmatim et quam maxime confertis equis ipse aliique
 Mauros invadunt, ceteri, in loco manentes, ab iaculis eminus
 emissis corpora tegere et, si qui in manus venerant, obtruncare.

5 Dum eo modo equites proeliantur, Bocchus cum pediti-
 bus, quos Volux, filius eius, adduxerat, neque in priore pugna,
 in itinere morati, affuerant, postremam Romanorum aciem
 6 invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugur-
 tha cum plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu,
 clam cum paucis ad pedites convortit. Ibi Latine (nam apud
 Numantiam loqui didicerat) exclāmat *nostros frustra pugnare:*
paulo ante Marium sua manu interfectum. Simul gladium
 sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre
 7 occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites acceperē,
 magis atrocitate rei quam fide nunti terrentur, simulque bar-
 bari animos tollere et in percussos Romanos acrius incedere.

8 Iamque paulum a fuga aberant, cum Sulla, profigatis
 eis, quos advorsum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit.
 9 Bocchus statim avortitur. At Iugurtha, dum sustentare suos
 et prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus
 ab equitibus, dextra sinistra omnibus occisis, solus inter tela
 10 hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis
 equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat.
 11 Denique hostes iam undique fusi. Tum spectaculum horribile
 in campis patentibus: sequi, fugere, occidi, capi; equi atque
 viri afflicti, ac multi, volneribus acceptis, neque fugere posse

neque quietem pati, niti modo ac statim concidere; postremo omnia, quā visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus, et inter ea humus infecta sanguine.

Пятый периодъ войны: Бокхъ выдаетъ Югурту римлянамъ.

Переговоры Суллы съ Бокхомъ о выдачѣ Югурты.

Post ea loci consul, haud dubie iam victor, pervēnit in 102.1 oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post 2 diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere, *duos quam fidissimos ad eum mitteret: velle de suo et de populi Romani commodo cum eis disserere.* Ille statim L. Sullam et 3 A. Manlium ire iubet. Qui quamquam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere, uti ingenium aut avorsum flecterent aut cupidum pacis vehementius accenderent. Ita- 4 que Sulla, cuius facundiae, non aetati a Manlio concessum, pauca verba huiusce modi locutus:

«Rex Bocche, magna laetitia nobis est, cum te, talem 5
«virum, dei monuere, uti aliquando pacem quam bellum mal-
«les neu te optimum cum pessimo omnium Iugurtha mi-
«scendo commaculares, simul nobis demeres acerbam necessi-
«tudinem, pariter te, errantem, atque illum sceleratissimum
«persequi. Ad hoc populo Romano iam a principio imperi 6
«melius visum amicos quam servos quaerere, tutiusque rati
«volentibus quam coactis imperitare. Tibi vero nulla oppor- 7
«tunior nostrā amicitia: primum, quia procul absumus, in quo
«offensae minimum, gratia par ac si prope adessemus; dein,
«quia parentis abunde habemus, amicorum neque nobis neque
«cuiquam omnium satis fuit. Atque hoc utinam a principio 8

«tibi placuisset: profecto ex populo Romano ad hoc tempus
«multo plura bona accepisses, quam mala perpressus es.

9 «Sed quoniam humanarum rerum Fortuna pleraque regit,
«cui scilicet placuit et vim et gratiam nostram te experiri,
«nunc, quando per illam licet, festina atque, uti coepisti,
10 «perge. Multa atque opportuna habes, quo facilius errata
11 «officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum demitte, nun-
«quam populum Romanum beneficiis victum esse; nam bello
«quid valeat, tute scis.»

12 Ad ea Bocchus placide et benigne, simul pauca pro de-
delicto suo verba facit: *se non hostili animo, sed ob regnum*
13 *tutandum arma cepisse. Nam Numidiae partem, unde vi Iu-*
gurtham expulerit, iure belli suam factam; eam vastari a
Mario pati nequivisse. Praeterea, missis antea Romam legatis,
14 *repulsum ab amicitia. Ceterum vetera omittere ac tum, si per*
15 *Marium liceret, legatos ad senatum missurum. Dein, copia*
facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cog-
nita legatione Sullae et Manli, metuens id, quod parabatur,
donis corruerat.

103.1 Marius, interea exercitu in hibernaculis composito, cum
expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in loca
sola obsessum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnis
praesidium imposuerat.

2 Tum rursus Bocchus, seu reputando, quae sibi duobus
proeliis venerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incor-
ruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum
quinque delegit, quorum et fides cognita et ingenia validis-
3 suma erant. Eos ad Marium ac deinde, si placeat, Romam
legatos ire iubet; agundarum rerum et quocumque modo
4 belli componendi licentiam ipsis permittit. Illi mature ad
hiberna Romanorum proficiscuntur; deinde, in itinere a Gaetu-
lis latronibus circumventi spoliatique, pavidi sine decore ad

Sullam perfugiunt, quem consul, in expeditionem proficiscens, pro praetore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti 5 meriti erant, sed accurate ac liberaliter habuit; qua re barbari et famam avaritiae Romanorum falsam et Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. Nam etiam tum largitio 6 multis ignota erat; munificus nemo putabatur, nisi pariter volens; dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quae- 7 stori mandata Bocchi patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor consultorque sibi assit; copias, fidem, magnitudinem regis sui et alia, quae aut utilia aut benevolentiae esse credebant, oratione extollunt. Dein, Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies quadraginta ibidem opperiantur.

Послы Бокхи въ Римъ.

Marius, ubi, infecto, quo intenderat, negotio, Cirtam re- 104.1 diit et de adventu legatorum certior factus est, illosque et Sullam ab Utica venire iubet, item L. Billienum praetorem, praeterea omnis undique senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas Romam eundi 2 fit ab consule, interea indutiae postulabantur. Ea Sullae et plerisque placuere; pauci ferocius decernunt, scilicet ignari rerum humanarum, quae, fluxae et mobiles, semper in advorsa mutantur. Ceterum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres 3 Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rusone, qui quaestor stipendium in Africam portaverat, duo ad regem redeunt. Ex eis Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem et studium Sullae lubens accepit. Romae legatis eius, postquam 4 errasse regem et Iugurthae scelere lapsum deprecati sunt, amicitiam et foedus petentibus hoc modo respondetur: «Se- 5 «natus et populus Romanus benefici et iniuriae memor esse

«solet. Ceterum Boccho, quoniam paenitet, delicti gratiam
«facit: foedus et amicitia dabuntur, cum meruerit.»

По поручению Марія Сулла отправляется къ Бокху. Опасность, грозящая Сулль на пути, и избавление отъ нея.

- 105.1 Quis rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petivit,
uti Sullam ad se mitteret, cuius arbitrato de communibus
2 negotiis consuleretur. Is missus cum praesidio equitum atque
peditum, item funditorum Balearium; praeterea iëre sagittarii
et cohors Paeligna cum velitaribus armis, itineris properandi
causa, neque his secus atque aliis armis advorsus tela hostium,
3 quod ea levia sunt, muniti. Sed in itinere quinto denique
die Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum
mille non amplius equitibus sese ostendit, qui, temere et
effuse euntes, Sullae aliisque omnibus et numerum amplio-
4 vero et hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expe-
dire, arma atque tela temptare, intendere: timor aliquantus,
sed spes amplior, quippe victoribus et advorsum eos, quos
saepe vicerant. Interim equites exploratum praemissi rem,
106.1 uti erat, quietam nuntiant. Volux adveniens quaestorem ap-
pellat dicitque se a patre Boccho obviam illis simul et prae-
sidio missum. Deinde eum et proximum diem sine metu
2 coniuncti eunt. Post, ubi castra locata et diei vesper erat,
repente Maurus incerto voltu pavens ad Sullam accurrit di-
citque sibi ex speculatoribus cognitum Iugurtham haud pro-
cul abesse; simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat
3 atque hortatur. Ille animo feroci negat *se totiens fusum*
Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere; etiam si
certa pestis adesset, mansurum potius, quam, proditis, quos
ducebat, turpi fuga incertae ac forsitan post paulo morbo
4 *interiturae vitae parceret.* Ceterum ab eodem monitus, uti

noctu proficisceretur, consilium approbat; ac statim milites
 cenatos esse in castris ignisque quam creberrimos fieri,
 dein primā vigiliā silentio egredi iubet. Iamque, nocturno 5
 itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra
 metabatur, cum equites Mauri nuntiant Iugurtham circiter
 duum milium intervallo ante eos consedissee. Quod postquam 6
 auditum est, tum vero ingens metus nostros invadit: credere
 se proditos a Voluce et insidiis circumventos. Ac fuere, qui
 dicerent manu vindicandum neque apud illum tantum scelus
 inultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem existuma- 107.1
 bat, tamen ab iniuria Maurum prohibet; suos hortatur, uti
 fortem animum gererent: *saepe ante a paucis strenuis advor-
 sum multitudinem bene pugnatum; quanto sibi in proelio minus
 pepercissent, tanto tutiores fore; nec quemquam decere, qui
 manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in ma-
 xumo metu nudum et caecum corpus ad hostis vortere.* Dein 2
 Volucem, quoniam hostilia faceret, Iovem maximum obtestat-
 tus, ut sceleris atque perfidiae Bocchi testis adesset, ex
 castris abire iubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: 3
*nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthae, cui videlicet
 speculanti iter suum cognitum esset; ceterum, quoniam neque 4
 ingentem multitudinem haberet et spes opesque eius ex patre
 suo penderent, credere illum nihil palam ausurum, cum ipse
 filius testis adesset: qua re optimum factu videri per media 5
 eius castra palam transire; sese, vel praemissis vel ibidem
 relictis Mauris, solum cum Sulla iturum.* Ea res, uti in 6
 tali negotio, probata; ac statim profecti, quia de impro-
 viso acciderant, dubio atque haesitante Iugurtha, incolumes
 transeunt. Deinde paucis diebus, quo ire intenderant, perven- 7
 tum est.

Переговоры между Суллою и Бокхомъ.

108.1 Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum et familiariter agebat, praemissus ab Iugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator et subdole speculatum Bocchi consilia; praeterea Dabar, Massugrae filius, ex gente Masinissae, ceterum materno genere impar (nam pater eius ex concubina ortus erat), Mauro ob ingeni multa bona carus
 2 acceptusque. Quem Bocchus fidum esse Romanis multis ante tempestatibus expertus, ilico ad Sullam nuntiatum mittit: *paratum sese facere, quae populus Romanus vellet; colloquio diem, locum, tempus ipse delegeret. Neu Iugurthae legatum pertimesceret: consulto sese omnia cum illo integra habere, quo res communis licentius gereretur; nam ab insidiis eius aliter caveri*
 3 *nequivisse. Sed ego comperior Bocchum magis Punica fide quam ob ea, quae praedicabat, simul Romanum et Numidam spe pacis attinuisse multumque cum animo suo volvere solitum, Iugurtham Romanis an illi Sullam traderet; lubidinem adversum nos, metum pro nobis suasisse.*

109.1 Igitur Sulla respondit se pauca coram Aspare locuturum, cetera occulte, nullo aut quam paucissimis praesentibus;
 2 simul edocet, quae sibi responderentur. Postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit se missum a consule venisse quaesitum ab eo, pacem an bellum agiturus foret. Tum rex, uti praeceptum fuerat, post diem decimum redire iubet ac nihil etiam tum decrevisse, sed illo die responsurum. Deinde ambo
 3 in sua castra digressi sunt. Sed ubi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte accersitur; ab utroque tantum modo fidi interpretes adhibentur, praeterea Dabar internuntius, sanctus vir et ex sententia ambobus. Ac statim sic rex incipit:

«Nunquam ego ratus sum fore, uti rex maxumus in 110.1
 «hac terra et omnium, quos novi, privato homini gratiam
 «deberem. Et mehercule, Sulla, ante te cognitum multis 2
 «orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigni. Id 3
 «imminutum, quod ceteri dolere solent, ego laetor: fuerit
 «mihi eguisse aliquando pretium tuae amicitiae, quā apud
 «animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: 4
 «arma, viros, pecuniam, postremo quicquid animo lubet, sume,
 «utere, et, quoad vives, nunquam tibi redditam gratiam pu-
 «taveris: semper apud me integra erit; denique nihil me
 «sciente frustra voles. Nam, ut ego aestumo, regem armis 5
 «quam munificentia vinci minus flagitiosum est.

«Ceterum de re publica vostra, cuius curator huc missus 6
 «es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci
 «neque factum unquam volui; at finis meos adversum arma-
 «tos armis tutatus sum. Id omitto, quando vobis ita placet: 7
 «gerite, quod voltis, cum Iugurtha bellum. Ego flumen Mu- 8
 «luccham, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar
 «neque id intrare Iugurtham sinam. Praeterea si quid meque
 «vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.»

Ad ea Sulla pro se breviter et modice, de pace et com- 111.1
 munibus rebus multis disseruit. Denique regi patefecit: *quod*
polliceatur, senatum et populum Romanum, quoniam armis
amplius valuissent, non in gratiam habituros; faciundum esse
aliquid, quod illorum magis quam sua rettulisse videretur; id
adeo in promptu esse, quoniam copiam Iugurthae haberet; quem
si Romanis tradidisset, fore, ut illi quam plurimum deberetur;
amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, tunc
ultro adventuram. Rex primo negitare: cognationem, affinita- 2
tem, praeterea foedus intervenisse; ad hoc metuere, ne, fluxa
fide usus, popularium animos avorteret, quis et Iugurtha
 carus et Romani invisi erant. Denique saepius fatigatus leni- 3

4 tur et ex voluntate Sullae omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, avidissimus erat, quae utilia visa, constituunt. Ita composito dolo, digrediuntur.

Переговоры между Бокхомъ и Югуртою.

112.1 At rex postero die Asparem, Iugurthae legatum, appellat dicitque: *sibi per Dabarem ex Sulla cognitum posse condicio-*
nibus bellum poni: quam ob rem regis sui sententiam exquire-
 2 *ret.* Ille laetus in castra Iugurthae proficiscitur; deinde, ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum et ei nuntiat: *Iugurtham cupere omnia, quae imperarentur, facere, sed Mario parum confidere; saepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam frustra fuisse.*
 3 *Ceterum Bocchus si ambobus consultum et ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus quasi de pace in colloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet. Cum talem virum in potestatem habuisset, tum fore, uti iussu senatus aut populi foedus fieret; neque hominem nobilem, non sua ignavia, sed ob rem publicam in hostium potestate, relictum iri.*

Бокхъ выдаетъ Югурту Сулла.

113.1 Haec Maurus secum ipse diu volvens tandem promisit; ceterum dolo an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiae voluntates, ut vehementes, sic mobiles, saepe
 2 ipsae sibi advorsae. Postea, tempore et loco constituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Iugurthae legatum appellare, benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter laeti ac spei bonae pleni esse.

Sed nocte ea, quae proxuma fuit ante diem colloquio 3 decretum, Maurus, adhibitis amicis ac statim immutata voluntate remotis, dicitur secum ipse multum agitavisse, voltu et oculis pariter atque animo varius; quae scilicet, tacente ipso, occulta pectoris patefecisse. Tamen postremo Sullam 4 accersi iubet et ex illius sententia Numidae insidias tendit. Deinde, ubi dies advēnit et ei nuntiatum est Iugurtham 5 haud procul abesse, cum paucis amicis et quaestore nostro quasi obvius honoris causa procedit in tumultum facillimum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis 6 suis inermis, uti dictum erat, accedit ac statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Ceteri obruncati, Iugurtha Sullae vinctus traditur et ab eo ad Marium deductus est.

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Триумфъ Марія.

Per idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nostris Q. 114.1 Caepione et Cn. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia 2 omnis contremuit. Illique et inde usque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suae prona esse, cum Gallis pro salute, non pro gloria certari. Sed postquam 3 bellum in Numidia confectum et Iugurtham Romam vinctum adduci nuntiatum est, Marius consul absens factus est et ei decreta provincia Gallia, isque Kalendis Ianuariis magnā gloriā consul triumphavit. Et ea tempestate spes atque opes 4 civitatis in illo sitae.

100
148
152
155

Sourdine

<http://rcin.org.pl>

The image shows a close-up of a book cover with a complex marbled pattern. The pattern consists of dark, swirling, root-like or vine-like shapes on a lighter, speckled background. The colors are primarily dark brown, black, and purple, with some lighter tan and white spots. In the upper right corner, there is a circular white label with handwritten text. The letter 'F' is at the top, followed by the number '24.068' and the number '12' below it. The right edge of the book is visible, showing a reddish-brown spine.

F

24.068

12